МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Одеська юридична академія»
Кафедра політичних теорій

Серія: Навчально-методичні посібники

ГЕОПОЛІТИКА

Навчально-методичний посібник

Для здобувачів першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

Електронне навчальне видання

Одеса
«Юридична література»
2023

УДК 327(075.8)
Г36

Упорядник:

Милосердна Ірина, кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних теорій Національного університету «Одеська юридична академія», https://orcid.org/0000-0003-2083-9500

Рецензенти:

Наумкіна С., доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»;
Узун Ю., доктор політичних наук, професор кафедри політології факультету міжнародних відносин, політології та соціології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою Національного університету «Одеська юридична академія» *(протокол № 4 від 05.06.2023 року)*

Г36 **Геополітика** [Електронний ресурс] : навчально-методичний посібник для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти / упоряд.: І. Милосердна ; Нац. ун-т «Одеська юридична академія». — Одеса : Юридична література, 2023. — 92 с. — (Серія: Навчально-методичний посібник).

ISBN 978–966–419–414–0

Навчально-методичний посібник призначений для надання допомоги здобувачам, які вивчають дисципліну «Геополітика».

У посібнику викладено зміст навчальної дисципліни за темами лекцій та практичних занять, практичні завдання зі спецкурсу, перелік тем для самостійної роботи, питання для перевірки знань з навчальної дисципліни, орієнтовний перелік питань для іспиту, список рекомендованої літератури.

Навчально-методичний посібник підготовлено відповідно до освітньої програми вищої освіти за спеціальністю 052 «Політологія» і рекомендовано використовувати у навчальній роботі при підготовці фахівців за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти.

УДК 327(075.8)

ISBN 978–966–419–414–0

© Милосердна І. М.,
упорядкування, 2023

І. ВСТУП

Навчальна дисципліна «Геополітика» є необхідним компонентом загальнотеоретичної професійної підготовки фахівців з політології.

Для сучасної української політичної науки геополітика є новим теоретичним напрямом. Сьогодні в українській науці відбувається процес перегляду і переоцінки ряду концепцій політичної теорії. Це пов'язано як зі зміною внутрішньополітичної ситуації в країні, зняттям жорстких ідеологічних обмежень, так і з усвідомленням позитивного значення багатьох важливих напрямів політичних досліджень. До числа останніх можна віднести і геополітику.

Геополітика являє собою один із найсучасніших напрямів соціально-політичної галузі досліджень, *предметом* якого є історико-політичний процес розвитку стратегії і тактики реалізації національних інтересів певною країною.

Міжпредметні зв'язки: місце цього курсу в професійній підготовці здобувачів по спеціальності «Політологія» обумовлене необхідністю вивчення загальних закономірностей взаємодії політики і неполітичних чинників. *Вивчення цього курсу тісно пов'язане, передусім, з такими дисциплінами*, як політична географія, світова політика і міжнародні відносини, політологія. Знання і навички, отримані здобувачами в результаті вивчення дисципліни, допоможуть їм в подальшому професійному вдосконаленні.

Мета навчальної дисципліни «Геополітика» – всебічне ознайомлення здобувачів з проблемами співвідношення політичного процесу з певним набором неполітичних чинників, а також формування у здобувача стійкого уявлення про закономірності формування внутрішньої і зовнішньої політики держави.

Завданнями навчальної дисципліни є: вивчення концептуального апарату, базових геополітичних моделей і ключових геополітичних категорій у контексті культурно-історичних процесів кінця XIX – початку XX століття, історії становлення і розвитку геополітики в якості наукової дисципліни; ознайомлення здобувачів з основними сучасними точками зору на предмет і завдання геополітики; володіння навичками застосування геополітичного аналізу внутрішньо– і зовнішньополітичних процесів; навчання здобувачів виділяти теоретичні і прикладні, аксіологічні та інструментальні компоненти геополітики; оволодіння колом проблем,

пов'язаних з геополітичним виміром зовнішньої і внутрішньої політики будь-якої держави.

В результаті вивчення «Геополітика» *здобувач має знати:*

- типи геополітичних моделей в різні історичні періоди;
- особливості змісту основних категорій геополітики в різних геополітичних школах;
- технологію застосування геополітичного аналізу;
- сучасні напрями геополітичних досліджень;
- основні наукові і практичні проблеми геополітики.

Вміти:

- розпізнавати і критично аналізувати ідеологічні побудови, виконані в геополітичному стилі;
- використовувати закономірності геополітичного аналізу і геополітичні моделі для розгляду політичної ситуації у світі і регіоні.

На вивчення навчальної дисципліни відводиться 180 год. / 6 кредитів ECTS.

ІІ. ЗАГАЛЬНІ МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Геополітика» є однією зі складових програми підготовки бакалавра за спеціальністю 052 «Політологія».

Успішне вивчення дисципліни «Геополітика» передбачає освоєння здобувачами вищої освіти лекційного матеріалу, його закріплення та поглиблення на практичних заняттях, самостійне вивчення нормативної, навчальної та наукової літератури.

Основними видами навчальних занять є лекції, призначені для засвоєння теоретичного матеріалу та практичні заняття, які поглиблюють, закріплюють та деталізуються знання, отримані під час лекції і в результаті самостійної роботи. Самостійна робота здобувача є однією з основних форм організації навчання, основним засобом оволодіння навчальним матеріалом у вільний від обов'язкових аудиторних занять час.

Результати, отримані здобувачами вищої освіти на практичних заняттях, враховують під час проведення підсумкового контролю з навчальної дисципліни. Формою такого контролю з навчальної дисципліни «Геополітика» є екзамен.

Результати екзамену оцінюють за національною чотирибальною шкалою – «відмінно», «добре», «задовільно» та «незадовільно», вказуючи відповідність ECTS.

Результати екзамену вносять до екзаменаційної відомості та залікової книжки здобувача.

Здобувача вважають допущеним до екзамену лише за умови виконання всіх видів робіт, передбачених планом навчальної дисципліни.

Екзамен проводять за білетами, які затверджує кафедра. Кожен екзаменаційний білет з навчальної дисципліни містить, як правило, три питання (або завдання) з різних тем навчальної програми.

Критерії оцінювання знань здобувачів:

Оцінка виставляється за національною чотирибальною шкалою: «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно». При оцінці за основу слід брати повноту і правильність виконання завдань.

1. Оцінка «5» (відмінно) ставиться в тому разі, коли відповідь здобувача правильна, повна, послідовна, логічна; здобувач впевнено володіє фактичним матеріалом з усього курсу, вміє застосовувати його щодо конкретно поставлених завдань.

2. Оцінка «4» (добре) ставиться в тому разі, коли відповідь

правильна, послідовна, логічна, але здобувач допускає у викладі окремі незначні пропуски фактичного матеріалуабо не повністю вміє застосувати його щодо конкретно поставлених завдань.

3. Оцінка «3» (задовільно) ставиться у тому разі, коли здобувач володіє більшою частиною фактичного матеріалу, але викладає його не досить послідовно і логічно, допускає істотні пропуски у відповіді, невірно формулює основні теоретичні положення та причинно-наслідкові зв'язки.

4. Оцінка «2» (незадовільно) ставиться в тому разі, коли здобувач виявляє незнання більшої частини фактичного матеріалу або здобувач відмовляється відповідати на поставлені питання.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

100-бальною шкалою	Шкала за ECTS	За національною шкалою	
		Екзамен	**залік**
90-100	A	Відмінно	зараховано
82-89	B	Добре	
74-81	C		
64-73	D	Задовільно	
60-63	E		
1-59	Fx	незадовільно	не зараховано
1-34	F		

ІІІ. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ теми	Тема	Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
1.	ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПОЛІТИКИ	2	2	6
2.	ГЕОПОЛІТИЧНІ ЕПОХИ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОУСТРОЮ	2	2	6
3	ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПОЛІТИКИ	4	4	2
4.	ШКОЛИ ТА КЛАСИЧНІ ДОКТРИНИ ГЕОПОЛІТИКИ	8	8	2
5.	ГЕОПОЛІТИКА ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ	2	2	4
6.	СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ТА ШКОЛИ. МОНДІАЛІЗМ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ	4	4	2
7.	СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	4	4	2
8.	ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ	4	4	2
9.	МЕТОДОЛОГІЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ	2	4	4
10.	АМЕРИКА В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН	4	2	4
11.	ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ РЕГІОНІВ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ	2	2	4
12.	ГЕОСТРАТЕГІЯ АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ	2	2	6
13.	АФРИКА В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН	2	-	6
14.	СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ТА СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЄВРАЗІЇ	-	2	6
15.	МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ	-	2	6

16	УКРАЇНА В НОВІЙ СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН	2	2	6
Індивідуальне завдання		**-**	**-**	**20**
Всього 180 годин:		**44**	**46**	**90**

Примітка: Кількість годин лекційних та практичних занять та їх теми визначаються викладачем в кожному конкретному випадку у відповідності до навчального навантаження.

*Протягом року кожен здобувач має виконати 2 практичні роботи із зазначених тем.

IV. ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Тема 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПОЛІТИКИ

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти поняття геополітики. Значення неполітичних чинників в політичному житті суспільства.

Геополітика – це наука про великі простори, про глобальні політичні, економічні та інші процеси та мистецтво управління ними.

Термін «геополітика» складається з двох частин: «гео» та «політика». «Гео» означає – земля, територія, географічне взагалі, тобто вплив географічних чинників на політику держави. Друга частина терміну – «політика» – у даному контексті означає здійснення панування, завоювання влади, простору та його освоєння.

Найпростіше визначення геополітики – це наука, система знань про контроль над простором. Поняття «геополітика» в сучасну науку ввів шведський вчений Рудольф Челлен (1864-1922) у 1916 р. в роботі «Держава як форма життя».

Об'єкт геополітики - планетарний простір, на якому відбувається протистояння моря та суходолу й це протистояння обумовлює й політичне протистояння. Предметом геополітики є взаємовідносини між геополітичними суб'єктами під час вирішення регіональних проблем через контроль над простором.

Зміст геополітики як науки виражається за допомогою категорій, тобто основних наукових понять, які розкривають різні сторони геополітичного простору, його структурний і динамічний аспекти: контроль над простором, геополітичні відносини, геополітичний простір, геополітичне поле, геополітичний регіон, геостратегія, територія, кордон, Хартленд, Рімленд, світовий острів та інші.

Геополітика, як більшість дисциплін, які з'явилися на стику століть, виникла на базі трьох наукових підходів: цивілізаційного, воєнно-стратегічного та теорій географічного детермінізму.

Теорія цивілізаційного простору є першим джерелом, на базі якого формувалася геополітика як наукове знання. Визнаними авторами таких теорій вважаються М. Я. Данилевський, О. Шпенглер, Л. М. Гумільов, А. Тойнбі та ін. Основоположником цивілізаційного підходу до історичного процесу вважається російський вчений М. Я. Данилевський. На його думку, головними діючими суб'єктами історії є не держави або окремі нації, а величезні культурно-релігійні спільноти. Він їх назвав «культурно-історичними типами». Згодом ці спільноти стали називати «цивілізаціями».

Другим джерелом геополітики, як вважають багато вчених, були воєнно-стратегічні теорії. Визнаними авторами таких теорій вважаються Н. Макіавеллі, К. фон Клаузевіц та ін. Але найбільш сильний вплив на розробку та поглиблення цих теорій зробив американський воєнно-морський теоретик, історик А. Мехен, який ввів в науковий обіг термін «прибережні нації».

Третім теоретичним джерелом геополітики є концепції географічного детермінізму. Це найбільш давнє джерело пізнання. Ідеї про вплив географічного середовища (клімату, ґрунтів, річок, морів та ін.) на історію та людину зустрічаємо у Геродота, Гіппократа та інших античних авторів. Ідеї географічного детермінізму знайшли широке поширення в XVIII – XIX ст. В роботі «Про дух законів» (1748 р.) французький просвітник, філософ Ш. Монтеск'є головну причину в законодавчому облаштуванні держав бачив в особливостях клімату. У холодному кліматі, вважав Ш. Монтеск'є, люди моральніші. У помірному люди морально нестійкі, тому що недостатньо певні властивості цього клімату не в змозі дати їм стійкість. А жаркий клімат послабляє характер людей, що, на думку Ш. Монтеск'є, привело до розвитку рабства.

Геополітика, як і інші науки, про суспільство та природу вивчає закони становлення, функціонування та розвитку соціальних, економічних, географічних, політичних, військових та інших систем. Головним законом, який понад усе привертає увагу дослідників цієї науки є закон фундаментального дуалізму, що проявляється в географічному облаштуванні планети та в історичній типології цивілізацій: в протиставленні сухопутної могутності («теллурократії») та морської могутності («талассократії»). Перше проявляється у вигляді військово-авторитарної цивілізації (наприклад, Стародавня Спарта, Стародавній Рим), друге – торговій цивілізації (Стародавні Афіни та Карфаген).

Другий закон – посилення фактору простору в історії: зростання впливу нації визначається кількістю простору, який було завойовано.

В якості похідного основного закону геополітики – дуалізму талассократії та теллурократії можна з певною долею умовності назвати закон синтезу суші і моря – «берегова зона».

Геополітика використовує різні методи вивчення відповідних явищ та процесів. Як правило, ці методи розроблялися в інших науках: політичній географії, історії, соціології, політології та інших. Це можуть бути будь-які методи, які використовуються наукою: системний, порівняльний, історичний, нормативно-ціннісний, функціональний, до якого примикає структурно-функціональний

аналіз, інституціональний, антропологічний, загальнологічні методи та методи емпіричних досліджень та ін.

Геополітика відображає об'єктивні зв'язки та закономірності реального життя, які дозволяють їй виконувати певні функції: пізнавальну, прогностичну, аксіологічну, або оцінну, управлінську, ідеологічну, виховну, або функцію політичної соціалізації.

Тема 2. ГЕОПОЛІТИЧНІ ЕПОХИ СТАНОВЛЕННЯ СВІТОУСТРОЮ

Історія людства як послідовна зміна геополітичних епох або силових домінант. Характерні ознаки та структурні елементи геополітичних епох: баланс сил, зони та форми впливу, кордони, форми контролю над геопростором, просторові політико-стратегічні визначення національних, державних та коаліційних інтересів.

Історія існування прадавніх цивілізацій, протистояння «континентального» Риму і «морського» Карфагена передбачили багато геополітичних реальностей XX ст.

Історія та географія експансії держав, як історія геополітичних відносин «метрополія – колонія» після Великих географічних відкриттів. Динаміка процесу колонізації – деколонізації в світовій історії. Світові гегемонії в переконаннях П. Тейлора на засадах теорії імперіалізму та «світ – системи». В історії, згідно з теорією П. Тейлора, мали місце три гегемонії: гегемонія Нідерландів – XVII століття; гегемонія Британії – середина XIX століття; гегемонія США – середина XX століття.

Гегемонія розвивається за певними закономірностями, утворюючи цикл формування, укріплення та згасання. На думку П. Тейлора, цикли гегемонії мають наступні особливості: процес передачі лідерства, який, як правило, носить мирний характер, оскільки висхідна гегемонія, зазвичай, вступає в коаліцію зі згасаючою гегемонією в якості молодшого партнера; системне панування гегемонії припускає створення світової мережевої інфраструктури; затвердження гегемонії, як правило, пов'язане із завершенням тридцятирічного циклу світових воєн, які призводили до зміни балансу сил у світі.

Концепція періодизації колоніальної діяльності П. Тейлора, згідно з якою виокремлюється дві хвилі: перша хвиля відповідає життєвому циклу європейських колоній в Америці, а друга – колоній в Азії та Африці. Процес утворення колоній включає три фази: створення колонії, реорганізація її території та передача суверенітету. Встановлення управління колонією означає її

створення, реорганізація колонії, як правило, пов'язана з періодом застою в метрополії і, як наслідок, зростанням експлуатації колонії. При цьому кінець кінцем, колонія стає тягарем для метрополії, а передача суверенітету означає розподіл влади над колонією. Фактично передача суверенітету мала місце в історії двічі: при затвердженні британської гегемонії після поразки Франції (1815 р.) та при затвердженні гегемонії США після поразки Німеччини (1945 р.).

Антиподом утворення колоній є процес деколонізації, який включив два основні періоди (хвилі):

1) скасування колоній Іспанії та Португалії в Латинській Америці в першій третині XIX ст.;

2) здобуття незалежності державами після Другої світової війни.

Процес деколонізації за П. Тейлором має дві основні характеристики: «географічна заразливість» – свого роду ланцюгова реакція, яка надає процесу деколонізації загальний характер для цього регіону; наявність ідеологічної підоснови – ліберальна ідеологія першої хвилі і соціалістична ідеологія другої.

В процесі колонізації П. Тейлор виокремив чотири періоди: перша неконкурентна ера колонізації, перша конкурентна ера колонізації, друга неконкурентна ера колонізації, друга конкурентна ера колонізації.

Перша неконкурентна ера колонізації. Колоніальне минуле Іспанії та Португалії. Витоки та джерела Атлантизму.

Перша конкурентна ера колонізації. Зміна геополітичного вектору та гегемонії. Вісімка європейських держав у боротьбі за гегемонію. Вестфальська система міжнародних відносин (1600 – 1800). Світ вступив на шлях промислового розвитку з формуванням нації – держави з жорсткою централізованою династичною владою. Національні держави, які виникають встановлювали свої межі з урахуванням мовної ознаки та за природно-географічними рубежами. З того часу відбувається перетворення європейської історії на світову.

Друга неконкурентна ера колонізації. Колоніальна активність Великобританії та Франції. Виникнення імперіалізму. Віденська епоха міжнародних відносин (1800 – 1900), яка характеризується принципом контролю над географічним простором. Світовими центрами сили стали Російська та Австро-угорська імперії, Британська колоніальна імперія (такою вона була проголошена в 1876 р.), Германська імперія (з 1871 р.) та фактично колоніальна

імперія з середини XIX ст. – Франція. На Близькому Сході в Південно-східній Європі провідну роль відігравала Туреччина. Наприкінці XIX століття завдяки досягненням промислової революції свої позиції посилили США та Німеччина. Створення двох військових блоків: Троїстий Союз та Антанта.

Друга конкурентна ера колонізації. Перерозподіл світу між країнами сімки: Великобританією, Францією, Бельгією, Німеччиною, Італією, Японією, США. Версальська епоха та її геополітичне значення. Версальська система створювала умови для гегемонії Франції на континенті Європи, переважання Великобританії на Близькому Сході та на морях, надаючи одночасно Японії величезні переваги на Далекому Сході. США не отримали нових територій, але зайняли значне місце в співвідношенні світових сил.

Імперіалізм як вища стадія капіталізму. Як наукове поняття «імперіалізм» означає політичну систему, яка об'єднується під керівництвом жорсткої централізованої влади етнонаціональні та адміністративно-територіальні утворення на засадах взаємовідносин «метрополія – колонія», центр – провінція, центр – національні політичні утворення. З урахуванням негативного відтінку поняття «колонія» в сучасній науці - несамостійні території об'єднані поняттям «залежна територія». Виокремлюють такі види залежних територій: заморська територія, протекторати, підопічні території, домініони, мандатні території, інкорпоровані неорганізовані території (Атолл Пальміра), неінкорпоровані організовані території (Гуам, Північні Маріанські о-ви, Пуерто-Ріко, Американські Віргінські о-ви), неінкорпоровані неорганізовані території (о. Уейк, Атолл Мідуей, Атолл Джонсон, о. Бейкер та ін.). Типи колоніальної залежності та типи країн-метрополій. Характер колонізації окремими метрополіями.

Деколонізація: реальна чи удавана: її загальні етапи. Паралельно із процесом колонізації відбувався процес деколонізації. Термін «деколонізація» вперше був використаний у 1932 р. німецьким ученим М. Дж. Бонном. Щодо сутності поняття, то деякі вчені розглядають деколонізацію як юридичний процес надбання колоніями конституційної незалежності та входження в систему міжнародних відносин в якості суверенних держав. Проте сучасні історики вказують на явну недостатність такого пояснення. Концентруючись виключно на політичних і конституційних змінах, воно виключає економічні, соціальні і культурні наслідки цього процесу – як в колишніх колоніях, так і в метрополіях. На думку

Г. С. Остапенка, деколонізація в широкому сенсі має на увазі «процес, що торкнувся всіх сторін економічного, політичного і духовного життя колишніх колоній і метрополії».

Процес деколонізації в Новий час починає свій відлік з надбання суверенітету англійськими колоніями в Америці та проголошення незалежності США (1783 р.). Потім цей процес поширився на Південноамериканський континент.

В XX столітті процес деколонізації перекинувся в Азію та Африку, де до початку XX століття залишалося лише по шість незалежних, а точніше напівзалежних держав. Першими отримали незалежність від Англії (хоча і з деякими обмовками) Єгипет (1930 р.) та Ірак (1936 р.). На початку 40-х років була визнана політична самостійність Сирії та Лівану.

Особливо інтенсивно деколонізація йшла після Другої світової війни. У червні 1945 року в ООН відбулася дискусія про майбутнє колоній, в результаті якої в статут цієї організації було записано положення (ст. 76) про надання «підопічним територіям автономії або незалежності». У 1947 році стають суверенними англійські колонії Індія та Пакистан. З кінця 50-х років XX ст. починається ліквідація колоніальних володінь в Екваторіальній Африці.

Потсдамська геополітична епоха. Ця система визначила нові межі, розстановку нових геополітичних сил. За своєю суттю в Потсдамі було констатовано, що світ з багатополюсного став біполярним: СРСР та його союзники, що представляють континентальну силу; США та їх союзники, що представляють у більшості морську силу. Протистояння цих блоків відбувалося на межі балансування між холодною та ядерною війнами.

Біловежська епоха міжнародних відносин, яка характеризується пост біполярною системою. Більшою мірою спирається на ідеї Версальської системи. Теорія «четвертого світу»: типологія націй за теорією «четвертого» світу. Теорія «четвертого світу» обґрунтовує необхідність збереження етнокультурної різноманітності світу. Теорія Четвертого світу прагне створити типологію народів, що не мають державності. Визначають такі типи націй: автономні нації, стійкі нації, відроджені нації, залишкові нації, нації, які складають ядра держав, ірредентні (незвільнені) нації, визнані нації, розділені нації, окуповані військовими методами нації, нації, що чинять опір.

ТЕМА 3. ГЕОГРАФІЧНІ ЗАСАДИ ГЕОПОЛІТИКИ

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти сутність політичної географії як науки; роль та місце політичної географії в системі політичних наук; предмет наукових досліджень політичної географії; базові категорії політичної географії.

Політична географія - це географічна дисципліна, що вивчає сучасний стан та історію політичної карти світу та окремих частин світу, своєрідність політичного розвитку країн та регіонів, розставляння в них класових сил у зв'язку з особливостями соціально-економічної структури; є географією держав та дає географічну інтерпретацію міжнародних відносин; це «суспільно-географічна наука, що вивчає закони формування та розвитку політичної організації суспільства, яка визначається комплексом соціально-економічних зв'язків – протиріч, властивих цьому суспільству, тобто способам виробництва».

Основним об'єктом дослідження політичної географії виступають територіально-політичні системи: політико-географічне положення, політико-адміністративні межі, аналіз державної території, населення території, а також політична сфера громадського життя.

Територіально-політичні системи – об'єктивно взаємозв'язані поєднання елементів політичної сфери (політичних та адміністративних меж, центрів управління, органів влади, партій, громадських рухів і так далі), які функціонують на певній території. Політична сфера громадського життя включає політичні відносини, систему соціальних інститутів і діяльність.

Отже, об'єкт та предмет політичної географії – територіально-політичні системи та їх компоненти (елементи), що вивчаються з урахуванням історичних, соціально-економічних, політичних, природних, етнічних, конфесійних, територіальних чинників. При цьому засадничим у формуванні та розвитку територіально-просторових поєднань є принцип територіальності.

При підготовці до теми також необхідно звернути увагу й на розгляд держави як основного об'єкта політичної географії.

Засновник політичної географії Г. Ф. Ратцель вважав державу альфою та омегою цієї дисципліни. На думку Г. Ф. Ратцеля, держава як географічний об'єкт має три основні характеристики: простір, або територію (Raum); місце розташування, або географічне положення (Jage); почуття простору – сприйняття території та місця розташування її жителями, тобто політико-психологічний аспект відношення до державної території (RaumSinn).

Традиційна держава в політичній географії трактувалася у дусі соціал-дарвінізму як організм, що веде боротьбу за існування та спрямований до зовнішньої територіальної експансії.

Поняття «державної території»: правові та геополітичні проблеми. Територія держави – це географічні межі її юрисдикції. Виокремлюють такі типи державної території: територіальна держава / незалежна, суверенна держава; квазідержава; самопроголошена держава; повстанська держава; невідповідність міжнародно-визнаної території держави та контрольованою де-факто земель / окуповані землі; «держава в державі»; держава та залежні від неї території з різним статусом. Поняття «політико-територіальне утворення» як одиниця політико-географічного простору.

Слід зазначити, що для політичної географії важлива оцінка не лише розмірів територій, але й її якісних характеристик, морфології, форми. У політичній географії склалося уявлення про «ідеальну державу», у якій територія круглої або шестикутної (гексагональної) форми. Гексагон (гр.) - шість+кут = шестикутник.

Типи політико-територіальних утворень. Основні періоди та етапи формування політичної карти світу. Чотири типи політико-територіальних утворень та їхні особливості (держави, залежні території, спірні території та території Антарктики). Основні періоди та етапи формування політичної карти світу. Перші колоніальні імперії: територіальна система центр-периферійних відносин. Колонії, заморські території, мандатні території, підопічні території, протекторати, домініони, васалітети, кондомініуми в еволюції політичної карти світу. Сучасні спірні території та їх статус. Статус Антарктиди і Антарктики.

Типологія країн світу (класифікація країн за площею; за чисельністю; за формою правління; за формою державного устрою; за ідеологічною орієнтацією; за формою державного режиму; за політичною структурою; за рівнем розвитку культури і техніки; за рівнем соціально-економічного розвитку).

ТЕМА 4. ШКОЛИ ТА КЛАСИЧНІ ДОКТРИНИ ГЕОПОЛІТИКИ

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти особливості становлення теоретичних засад геополітики в німецькій, англо-американській, французькій та російський геополітичних школах.

4.1. Німецька геополітична школа.

Ця школа виникла як частина географічної науки. У її витоків стояли К. Ріттер, Ф. Ратцель, Р. Челлен, К. Хаусхофер та ін.

Слід зазначити, що німецька геополітика розвивалася за двома напрямами:

- націоналістичний – мав своїм витоком національне незадоволення німців, що полягало у відлученні їх від процесу створення колоніальних імперій та поразці в Першій світовій війні;
- інтернаціоналістський, лівий, соціал-демократичний – знайшло своє втілення в роботах Г. Графа, До Віттфогеля, інших прибічників реформаторського марксизму. Воно ставило своїм завданням доповнити історичний матеріалізм географічним детермінізмом, «прив'язати» економічні та політичні відносини між людьми та державами до природи, землі, ґрунту.

Погляди К. Ріттера отримали свій подальший розвиток в роботах німецького дослідника Ф. Ратцеля, якого по праву називають батьком геополітики. Свої погляди він виклав в книгах «Антропогеографія» та «Політична географія». Правда сам Ф. Ратцель не використав термін «геополітика». Він був переконаний, що є основоположником політичної географії в сучасному розумінні цієї науки.

У названих роботах Ф. Ратцель виходив з розуміння простору як політичного ресурсу і тим самим робив акцент на географічну обумовленість зовнішньої та внутрішньої політики. Цей простір не просто територія, а політична сила. Простір – die Raum – що розуміється як земля, є ключовим для теоретика: уся Історія визначається намірами людей відносно землі. Земля є об'єктом суперництва та виправдовує будь-яку конфронтацію. Ідеалом природного положення держави вчений вважав зайняття ним цілого «Світового Острова» - континенту від моря та до моря. На політичній карті світу таких країн невелика кількість. Серед них Росія, США та Канада, які мають найпротяжніші морські межі.

Одним з найсильніших «двигунів» розвитку людського суспільства, як відзначав Ф. Ратцель, була боротьба з морем.

У своїй роботі «Антропогеографія» Ф. Ратцель поставив на наукову основу проблему зв'язку географічного та політичного. Антропогеографія базується на наступних твердженнях: усі країни світу взаємозв'язані; людина, усі співтовариства людей включені в загальне життя земної кулі; народ та держава кожного людського співтовариства є єдиним організмом; цей організм знаходиться в постійному історичному русі, розвитку та зростанні; зростання державного організму триває до природних кордонів; на зростання та

розвиток держави впливає клімат та географічне положення, тобто його територія, форми земної поверхні, а також щільність населення; істотне значення для стимулювання розвитку державного організму має морське середовище.

Ф. Ратцель сформулював важливу геополітичну концепцію «світової держави» (Weltmacht). Він помітив, що великі країни у своєму розвитку мають тенденцію до максимальної географічної експансії, що виходить поступово на планетарний рівень. В «Політичній географії» Ф. Ратцель зробив спробу сформулювати логіку територіальної експансії та формулює відразу сім законів експансії, які він розглядає як універсальні.

Автором терміну «геополітика» є Р. Челлен. Поняття «геополітика» Р. Челлен визначив так: це наука про державу як географічний організм, втілений в просторі. Він надає священний характер простору, який є джерелом життя та сили держави. Простір, за Р. Челленом, представляє собою матеріальну основу нації та лежить у витоку держави, яка існує саме просторово. Як й Ф. Ратцель, до держави Р. Челлен підходив як до живого організму зі складною структурою, яка розвивається в просторі. Держава як організм має не лише «тіло» у вигляді простору, але і «душу», яка представлена нацією. В роботі «Держава як форма життя» Р. Челлен аналізує анатомію сили та її географічні основи. Він вважає, що необхідно поєднувати п'ять взаємозв'язаних між собою елементів політики. Як система держава складається з наступних найважливіших життєвих сфер: держава як географічний простір; держава як народ; держава як господарство; держава як суспільство; держава як управління.

Після Першої світової війни, Версальської угоди, Р. Челлен обґрунтував тезу про три географічні чинники, які грають головну роль в глобальній геополітиці. Такими чинниками він називає розширення території, територіальну монолітність та свободу пересування.

Ще одним теоретиком німецької геополітичної школи був К. Хаусхофер, який вніс уточнення в поняття «життєвий простір» та глибинні мотивації феноменів «просторової експансії».

Кінцева мета геополітики К. Хаусхофера – відновлення величі Німеччини. Науковець неодноразово висловлював думку, що відродження Німеччини може бути досягнуте за умови, якщо «люди з вулиці навчаться геополітично мислити, а вожді – геополітично діяти».

К. Хаусхофер виводить закон кордонів та життєвого простору: держави збільшуються до тих пір, поки не досягнуть площі, яка задовольняла б їх потреби відповідно до їхнього життєвого простору,

тобто географічного простору, обмеженого природними та штучними кордонами, всередині яких населення мало б у розпорядженні достатні кошти для свого існування. Свою концепцію «геополітики» К. Хаусхофер визначав таким чином: «Її об'єктом є вивчення основних життєвих зв'язків сьогоднішньої людини в сьогоднішньому просторі… та її метою є приміщення індивіда в природне середовище та координація феноменів, які пов'язують державу з простором».

Новий Євразійський порядок. Подібно до інших геополітиків, К. Хаусхофер виступав з позицій планетарного дуалізму – «морські сили» проти «континентальних сил» К. Хаусхофер та його послідовники виступали й виступають за створення «континентального блоку», або осі Берлін - Москва - Токіо. Це була по суті ідея великого континентального євроазіатського союзу. Теоретично доводилося, що культура Німеччини – це західне продовження азіатської традиції. За усім цим, очевидно, стояв розрахунок на ресурси Росії та інші необжиті райони Євразії. Ця лінія дістала назву Ostorientierung, тобто «орієнтація на схід», оскільки припускала самоідентифікацію Німеччини, її народу та культури як західного продовження євразійської, азіатської традиції. В зв'язку з цим слід підкреслити, що концепція «відкритості Сходу» у К. Хаусхофера зовсім не означала «окупацію слов'янських земель». Йшлося про спільне цивілізаційне зусилля двох континентальних держав, – Росії та Німеччини, – які повинні були б встановити «Новий Євразійський порядок» та переструктурувати континентальний простір Світового Острова для того, щоб повністю вивести його з-під впливу «морської сили».

4.2. Англо-американська геополітична школа

Після Першої світової війни починає стрімко розвиватися англо-американська геополітична школа, яка пов'язана з такими вченими як Х. Маккіндер, А. Мехен, Н. Спікмен.

Подальший розвиток геополітики був пов'язаний з ім'ям англійського вченого Х. Маккіндера. Він є автором багатьох термінів понятійного апарату геополітики:

Heartland – «хартленд»;

Pivot Area – «осьовий регіон»;

Outer Crescent – країни «зовнішнього півмісяця»;

Midland Ocean Area – зони «внутрішнього океану».

Згідно із Х. Маккіндером, визначальним чинником історії народів є географічне положення країн, причому у міру економічного, соціального і культурного розвитку вплив географічного чинника на прогрес людства постійно зростає. Цей чинник виражається в

співвідношенні суходолу та моря, а також й у взаємовідносинах сухопутних та морських народів.

Вчений розділив усю історію цивілізації на три епохи:

- доколумбова епоха. В цей час цивілізовані народи периферії Світового Острова, тобто земного масиву, що включає Азію, Європу та Африку (греки, римляни, китайці), живуть під постійною загрозою завоювання з боку народів «серединної землі», що відстають в культурному розвитку – Центральної Азії (гунів, алан, парфян, угорець, болгар, монголів);
- колумбова епоха – народи берегових «периферійних зон», що досягли достатнього рівня розвитку, використовуючи вигідне географічне положення, вирушають на завоювання та освоєння світу;
- постколумбова епоха. Порожніх, незавойованих територій більше не залишилося, а подальший рух цивілізованих народів призводить до зіткнення їхніх інтересів та утворення «закритої політичної системи».

Х. Маккіндер формулює ідею «серце світу» (1904 р.) та виходить з того, що існує деяка серцевина (серце, стержень) світу, яку він називає Heartland. Він сформулював основний закон геополітики, модель світу у вигляді трьох напівконцентричних кіл.

1. Heartland (хартленд) – «географічна вісь історії», «осьовий ареал», «земля серцевини». Континентальна маса Євразії, серце світу, земля серцевини, осьовий ареал – географічно Російська імперія, СРСР.
2. Rimland (рімленд) – «внутрішній півмісяць», «околичний півмісяць». Пояс, який співпадає з береговими просторами євразійського континенту.
3. World island – «зовнішній півмісяць» поза материковою частиною Світового острова – географічно Америка, південь Африки, Австралія та Океанія.

Дослідник запропонував формулу світового панування: «хто контролює Східну Європу – панує над Хартлендом, хто панує над Хартлендом контролює Світовий острів, хто контролює Світовий острів панує над світом».

На думку Х. Маккіндера геополітична карта світу складається з трьох основних частин:

- «осьова зона» (Pivot Area), яка включає басейни річок Північного Льодовитого океану, а також два моря – Каспійське та Аральське;
- «зовнішній півмісяць» (Outer Crescent), до якого входять території США, Англії та Японії;

- «внутрішній півмісяць» (Inner Crescent), який затиснутий двома попередніми частинами. Він включає Китай, Південно-Східну Азію, Індію й так далі.

Важливу роль у формуванні комплексу геополітичних ідей зіграли роботи американського адмірала А. Мехена. Практично всі книги були присвячені одній темі – «Морській силі». Ім'я А. Мехена стало синонімічне цьому терміну. Можна сказати, що ним була сформульована геополітика Моря.

Свої міркування А. Мехен засновує на врахуванні специфіки морів, на їхній корінній відмінності від суходолу: «Море має особливості великої дороги, вірніше, величезного нічийного поля, де перетинається безліч доріг, що йдуть у різних напрямах. Деякі з цих доріг прокладені краще, ніж інші, та ними користуються набагато частіше. Ці дороги називаються торговими шляхами».

На основі цього положення вчений виводить визначення найважливішої мети, що стоїть перед будь-якою морською державою: контроль над опорними позиціями (порти, бази та ін.), завдяки яким флот може борознити моря та океани. «Могутність на морі означає, передусім, володіння стратегічними пунктами, але сама могутність проявляється в наявності сильного військово-морського флоту».

Основні параметри морської сили держави, за А. Мехеном: $SP = N + MM + NB,$ де SP (Sea Power) – морська потужність; N – військовий флот; MM – торговий флот; NB – військово-морські бази (забезпечення контролю над ключовими віддаленими морськими базами).

З точки зору А. Мехена, морська сила держави повинна не лише повною мірою проявитися у морської держави в ході війни, але й вплинути на хід та результат усієї кампанії. Для цього слід добитися переваги флоту, яка пригнічує та вирішити долю війни в генеральній морській битві.

Крім цього, А. Мехен був гарячим прибічником доктрини Монро. Він вважав, що в Америки «морська доля», яка проявляється на першому етапі в стратегічній інтеграції всього американського континенту, а потім – й встановленні світового панування. Долю США, дослідник бачив в тому, щоб не пасивно брати участь в загальному контексті периферійних держав «зовнішнього півмісяця», але в тому, щоб зайняти провідну позицію в економічному, стратегічному та навіть ідеологічному відношенні.

А. Мехен був одним з перших, хто виділив планетарні геополітичні структури. В якості ключової у світовій політиці та в боротьбі за світовий вплив він розглядав «північну континентальну

півсферу», південна межа якої маркірується Суецьким та Панамським каналами.

Незалежно від Х. Маккіндера А. Мехен дійшов тих же висновків відносно головної небезпеки для «морської цивілізації», яку бачив в континентальних державах Євразії, в першу чергу в особі Росії та Китаю, в другу – Німеччині. Боротьба з Росією, з цією безперервною континентальною масою, що простягнулася від Західної Малої Азії до японського меридіана на Сході, була для «Морської сили» головним довготривалим стратегічним завданням.

А. Мехен переніс на планетарний рівень принцип «анаконди», застосований американським генералом Мак-Клелланом в період Громадянської війни в США (1861 - 1865 рр.). Цей принцип полягає у блокуванні ворожих територій з моря та за береговими лініями, які призводить поступово до стратегічного виснаження та економічного задушення супротивника.

Американський геополітик, який є прямим продовжувачем лінії адмірала А. Мехена в геополітиці – Н. Спікмен. Н. Спікмен небезпідставно вважав, що Х. Маккіндер переоцінив геополітичне значення Heartland. Із його точки зору, Heartland є лише потенційним простором, який одержує всі культурні імпульси з берегових зон та не несе в самому собі ніякої самостійної геополітичної місії або історичного імпульсу. Rimland, а не Heartland є, на його думку, ключем до світового панування.

Геополітичну формулу Х. Маккіндера: «Той, хто контролює Східну Європу, домінує над Heartland; той, хто домінує над Heartland, домінує над Світовим Островом; той, хто домінує над Світовим Островом, домінує над світом», – Н. Спікмен запропонував замінити своєю: «Той, хто домінує над Rimland, домінує над Євразією; той, хто домінує над Євразією, тримає долю світу у своїх руках».

У своїх роботах «Американська стратегія у світовій політиці» та «Географія світу» вчений виділяє 10 критеріїв, на підставі яких слід визначати геополітичну могутність держави: поверхня території, природа кордонів, чисельність населення, наявність або відсутність корисних копалин, економічний та технологічний розвиток, фінансова потужність, етнічна однорідність, рівень соціальної інтеграції, політична стабільність та національний дух.

Окрім переоцінки значення Rimland, Н. Спікмен вніс ще одно важливе доповнення в геополітичну картину світу, що розглядається з позиції «морської сили». Він ввів надзвичайно важливе поняття «серединного океану» – «Midland Ocean». У основі цього геополітичного представлення лежить підкреслена аналогія між

Середземним морем в історії Європи, Близького Сходу та Північної Африки в давнину та Атлантичним океаном в новітній історії західної цивілізації.

Оскільки Н. Спікмен розглядав «берегову зону», Rimland основною історичною територією цивілізації, то Середземноморський ареал старовини представлявся йому зразком культури, яка поширилася згодом всередину континенту (окультурення варварів Суші) та на віддалені території, досяжні тільки за допомогою морських шляхів (окультурення варварів Моря).

Крім цього, Н. Спікмен передбачив найважливіші політичні процеси – створення Північно-Атлантичного Союзу (НАТО), зменшення суверенності європейських держав у післявоєнному світі, планетарну гегемонію США та інше.

Основою своєї доктрини Н. Спікмен зробив не стільки геополітичне осмислення місця США як «морської сили» у цілому світі (як А. Мехен), скільки необхідність контролю берегових територій Євразії: Європи, арабських країн, Індії, Китаю й так далі для остаточної перемоги в дуелі континентальних та морських сил.

4.3. Французькі та бельгійська геополітична думка.

Перш за все необхідно зауважити, що з точки зору геополітики, Франція характеризується двома особливостями:

- у період 1890 - 1945 рр., коли широку популярність здобули роботи англо-американських (А. Мехена, Х. Маккіндера) та німецьких геополітиків (Ф. Ратцеля, К. Хаусхофера), у Франції не було помітних учених або наукових течій в цій галузі знань. Звичайно, було немало робіт, де зачіпалися питання співвідношення між простором та політикою, але не виникло жодної систематизованої геополітичної доктрини.
- з кінця 70-х років, коли з'явилися ознаки швидкого розпаду геополітичних конфігурацій планетарного масштабу (система Схід-Захід, а також вододіл Північ-Південь), у Франції різко виріс інтерес до питань геополітики. Навіть сам термін «геополітика», який раніше вживали тільки фахівці, раптом перейшов в лексикон політиків та журналістів. Геополітика увійшла до повсякденного життя французів через атласи, книги, навчальні програми, лекції. Але при такому широкому поширенні термінів їхній сенс стає розпливчатим та втрачає наукову суворість. До сфери геополітики стали відносити усі міжнародні проблеми, пов'язані з простором.

Класиком французької школи географії людини є Поль Відаль де ла Блаш. Його основними роботами були «Принципи географії людини» та «Східна Франція». Вчений, на відміну від свого німецького

сучасника Ф. Ратцеля, в центр геополітичних досліджень поставив не простір, географічне положення держави та просторову ідею, а людину. Людина для французького класика – це активний, на відміну від пасивного природного чинника території, географічний чинник.

Він різко критикував Ф. Ратцеля за його переоцінку природного та чисто просторового чинника в розвитку держави. В результаті ним був вироблений новий підхід до оцінки геополітичних процесів – поссибілізм (від франц. possible – можливий). Згідно поссибілізму, географічне положення може перетворитися на реальність, стати дійсно політичним чинником, але залежить це від людини, яка мешкає в межах цього простору.

В. де ла Блаш досить у загальних рисах запропонував концепцію цивілізаційного процесу як світового. Його основу складали взаємодіючі локальні та за відповідних умов просторові «осередки», які розширюються. У рамках цих просторових осередків в результаті адаптації людини з природним середовищем складалися впродовж певного часу своєрідні «способи життя» (genres de vie). Взаємодіючи між собою, «осередки» просторово розширювалися і це відбувалося шляхом «революційних спалахів», які спочатку захопили частину північної півсфери від Середземномор'я до Китаю. Цивілізаційний процес майже безперервно відбувався в Західній та Центральній Європі, а в Східній Європі та Азії нерідко уривався, поновлюючись пізніше та частково.

Цікава особливість його геополітичних поглядів полягає в тому, що він вважав неминучим поступове подолання протиріч між морськими та континентальними державами. У основі цього подолання лежать принципово нові відносини між Суходолом та Морем (Океаном). Континентальні території у міру насичення їх мережею комунікацій стають усе більш проникними та орієнтуються у своєму розвитку у сторону морських шляхів. Океан, у свою чергу, все більше стає залежним від зв'язків з континентальними районами. Взаємопроникнення Суходолу та Моря стає універсальним процесом.

Також серед французьких дослідників необхідно відзначити Ж. Анселя, який розцінював німецьку геополітику як «псевдо географію», яка ставила за свою мету виправдання нового пангерманізму та експансіоністської доктрини Lebensraum. Сама ідея домінування однієї нації над іншою була для нього анафемою. Його концепція у той час вважалася франкоцентриською.

Згідно із Ж. Анселем, шлях до прогресу лежить через створення гнучких угрупувань, які були б визнанням основних людських реалій та вкладом в загальний добробут, як економічний, так і культурний. Це

забезпечувало б існування порядку, при якому велич однієї нації не була б сумісна зі свободою усіх інших націй. У роботі «Географія кордонів» (1938 р.) Ж. Ансель запропонував у своїй динамічній політичній географії розглядати зміну кордонів як результат необхідності та бажаності. Кордон, за Ж. Анселем, – це результат рівноваги між життєвими силами двох народів.

Стурбованість зниженням геополітичної ролі Європи – лейтмотив творчості А. Деманжона. У роботі «Занепад Європи» (1920 р.) він аналізує причини зниження ролі Європи в міжнародних справах. Він говорить про підйом США до рівня світового гегемона, про Японію як регіональну домінанту в межах «Нового Середземномор'я» – Тихоокеанського регіону, що називається ним «місцем зустрічі Заходу та Сходу».

В цілому А. Деманжон бачив світ триполярним: США, Японія та об'єднана Європа, ідея якої широко обговорювалася в 1920-х рр.

Уявлення про принципи геополітики та іконографія Ж. Готтмана. У роботі «Політика держав та їх географія» (1952 р.) Ж Готтманн дав критичний аналіз ідей Ф. Ратцеля, К. Хаусхофера, Х. Маккіндера, Н. Спікмена та інших геополітиків. В результаті він дійшов висновку, що в їх розумінні геополітика є наукою про війну.

Вважаючи простір головною категорією геополітики, Ж Готтманн намагався довести, що розміри території держави далеко не пропорційні її потужності. На перший план він ставив географічне положення держави та її організацію. Ж. Готтманн по-новому розглядає географічне положення держави, яка визначається відношенням до основних комунікаційних ліній та потоків, які приурочені до них : рух людей, армій, товарів, капіталів, ідей. У зв'язку з цим, на думку Ж. Готтманна, центральним поняттям повинно стати поняття «circulation» («communication»).

4.4. Засновники та прибічники панславізму. В межах цього питання необхідно звернути увагу на погляди таких вчених як П. Шафарик, Й. Добровський, С. Томашик, Ян Коллар, Л. Гай, М. Костомаров, М. Данилевський, М. Страхова, О. Кошельова.

У розвитку руської геополітичної думки простежуються три послідовні напрями та одночасно етапи: Геополітичні ідеї слов'янофільства (включаючи ідеї панславізму) – XIX століття; Євразійство – 20-30-ті рр. XX століття; Неоєвразійство – кінець XX століття. Ідеї панславізму підтримувалися, зокрема в праці М. Я. Данилевського «Росія та Європа». Вчений писав, що «всеслов'янський союз - єдиний твердий ґрунт, на якому може зрости слов'янська культура». Протилежної, об'єктивної на «романтику»

панславізму точки зору дотримується філософ, та публіцист того часу К. М. Леонтьєв, який в статті «Панславізм та греки» (1873) писав, що «утворення однієї суцільної та всеслов'янської держави було б початком падіння царства росіянина».

Щодо напрямку євразійства, то вперше його основи сформулювали князь М. Трубецький, П. Савицький, Г. Вернадський та ін. Євразійці стверджували, що у Росії є свій власний шлях. Тут євразійці впритул підійшли до основного закону геополітики, що стверджує, що між євразійською цивілізацією, ядром якої є Росія, та західним атлантичним співтовариством спочатку існує протиріччя, що не знімається. Протиріччя, при якому виключений будь-який продуктивний синтез або життєздатний стратегічний альянс.

Слід також відзначити ідею «турану» у вченні П. Савицького. Туран – північно-східні області євразійського континенту, степові простори Євразії. У теорії П. Савицького найважливішу роль грає концепція «місторозвиток». Суть «месторозвитку» – коли об'єктивне та суб'єктивне зливається в нерозривну єдність, в щось ціле. У терміні «місторозвиток» та в наведених міркуваннях П. Савицького можна угледіти схожість з поняттями Raum Ф. Ратцеля, Grossraum

Головним теоретиком євразійської моделі держави, засновником «євразійського права» вважають М. М. Алексєєва, який розробляв правові та політико-соціальні питання євразійства. З кінця 1960-х рр. розрізнена течія євразійців отримала новий потужний інтелектуальний поштовх, сформувавшись в якісно іншу течію – неоєвразійство. І пов'язано це з ім'ям історика, етнографа, географа Л. М. Гумільова, його ідей євразійської пасіонарності.

Головною науковою заслугою та справою усього його життя стало створення нової науки – етнології. Л. М. Гумільов по-новому сформулював завдання етнології. На його думку, етнологія – це наука про взаємозв'язок географічного, історичного та людського чинників в біосфері.

Для опису причин етногенезу вчений вводить термін «пасіонарність», або «пасіонарний поштовх». Пасіонарність («пристрасть»), за Л. М. Гумільовим, – це атрибут підсвідомості, природжена здатність організму абсорбувати енергію зовнішнього середовища і видавати її у вигляді роботи. Пасіонарність – це ефект надлишку живої речовини біосфери у людини. Енергетична природа пасіонарності за допомогою її носіїв створює та руйнує ландшафти, народи та культури. Прояв пасіонарності – це є здатність жертвувати собою заради ідеалу.

Саме пасіонарні поштовхи, за теоретиком, визначили ритми

Євразії. Вони зумовили пріоритет тих або інших сил в різні періоди формування єдиного мегаконтиненту – Євразії. Таким чином, згідно з Л. М. Гумільовим, кожен етнос після пасіонарного поштовху проходить у своєму розвитку наступні фази: підйом - акматична (коли виділяється найбільша кількість етнічної енергії, що виражається в прагненні до успіху, перемоги, експансії своїх ідеалів, непокорі загальним установкам). Зазвичай вона закінчується громадянськими війнами; надлом (різке зниження пасіонарності, яке виражається в розсіюванні енергії, що кристалізується в пам'ятниках культури та взагалі в розквіті культури); інерційну (коли етнос існує завдяки виробленим раніше цінностям); обскурації (в суспільстві починають домінувати люди зі зниженою пасіонарністю, субпасіонарії, егоїстичні споживачі); меморіальну (етнос зберігає лише смутні уявлення про свою героїчну історію, існуючи в реліктовому стані. Така ситуація триває аж до нового «пасіонарного поштовху», коли з'являється новий свіжий етнос та провокує новий етногенез, в якому переплавляються залишки старих конструкцій). Процес розпаду етносів може тривати 150-200 років і більше.

4.5. Класичні східно-азіатські геополітичні ідеї та джерела паназіазізму.

Становлення східно-азіатських геополітичних ідей були обумовлені реставрацією Мейдзі у 1868 році. Японія стає державою з відкритою економікою для країн Заходу. А кінець XIX – початок XX ст. для Японії стає часом стрімкої економічної та військової експансії на Далекому Сході, в Південно-Східній Азії та в Південних морях; вступ її у боротьбу за імперіалістичний розділ світу. В зовнішній політиці позначилися два основні напрями: ліквідація нерівноправних договорів із західними країнами (азіазизм) та експансія. Головним центром геополітичних досліджень до Другої світової війни був Імператорський університет в Кіото. Представники кіотської школи зазначали, що Японія представляє собою унікальну та єдину в світі державу, в якій керування здійснюється неперервним божественним прізвищем Тенно. Це пов'язано тим, що після реставрації 1868 р. синтоїзм став офіційною державною ідеологією, нормою моралі та кодексом честі. В основі японських геополітиків лежали вчення Lebensraum «життєвий простір» та методи Raumordnung «просторове планування».

Японська геополітика 40-х рр. XX ст. характеризується наявністю двох напрямків: паназіазізм та японське євразійство. Щодо паназіатської геополітичної доктрини, то, перш за все, необхідно зауважити, що з націоналізмом були тісно пов'язані «жовтий» расизм та паназіазизм, що склали четвертий елемент ідеології довоєнної Японії.

Цей елемент не був традиційним, але виник в якості реакції на білий расизм, що служив ідеологічним виправданням колоніальних захоплень західних держав, й таким чином, став його аналогом. Із стародавнього тексту було взято туманне вираження «Хакко іті у» («Вісім кутів під одним дахом»). Цей вираз став трактуватися як те, що всі країни світу, «вісім кутів», мають бути об'єднані під владою японської нації на чолі з імператором. Конкретніше вираження це гасло знайшло в ідеї «Дай Тоа Кеейкен» – «Великої Східно-азіатської сфери співпроцвітання». Японці повинні були звільнити народи Східної Азії від панування білих колонізаторів та повести їх до миру та благоденства. Лідер японського соціал-націоналізму Іккі Кіта видав японський варіант «Mein Kampf» – «План реконструкції Японії», що став Біблією японських фашистів та, який передбачав після встановлення в країні націонал-соціалістичного режиму початок війни за переділ світу. Експансія Японії в регіоні трактувалася як звільнення країн Азії від панування «білого» імперіалізму.

Євразійство в Японії розумілося як концепція, протилежна атлантичній, а одним з представників японських «євразійців» був політик принц Коное Фумімаро. Він проводив в життя три геополітичні доктрини: «нова структура» у внутрішній політиці (за принципом германських націонал-соціалістів: «одна нація – один фюрер – одна партія»), створення «Великої Східно-азіатської сфери співпроцвітання», Зовнішньополітичний курс на союз з осьовими державами проти США та Великобританії.

4.6. Концепції пан-ісламізму, пан-тюркізму, пан-арабізму: стратегічні наміри та форми реалізації.

Пан-ісламізм, як релігійний політичний напрям, виник в другій половині XIX століття й тісно пов'язаний з діяльністю Сейда Джамаль Пекло-діна Афгані. Саме він сформулював ідею «релігійно-політичного союзу мусульманських народів».

Панісламізм визначався як «єднання світу ісламу (Дар Аль-іслам) в єдине потужне угрупування, метою якого є втілення принципів Корану. Це ісламське угрупування здатне завжди та скрізь протистояти будь-яким течіям людської думки».

Мусульманські країни Сходу Аль-Афгані порівнював з тим, що терпить крах кораблем – як повинні діяти пасажири корабля: або разом рятувати корабель, або думати кожен про себе? У такій постановці питання кожен істинний мусульманин повинен був рятувати корабель ісламу. Аль-Афгані розробив засадничі принципи панісламізму: по-перше, відмова від привнесених концепцій в силу їх відчуженості від ісламського суспільства та непридатності для нього; по-друге,

підтвердження основного принципу панісламізму – іслам вірний для будь-якого часу та місця.

Панісламізм протиставляє інтернаціональний дух теорії мусульманського братерства «регіональної вузькості». У історико-політичній практиці ідея панісламізму використовується як обґрунтування тенденції до гегемонії однієї з мусульманських держав. Так, якщо у своїй початковій стадії панісламізм був інструментом зміцнення Оттоманської імперії, після Другої світової війни він став знаряддям суперництва між Пакистаном, Саудівською Аравією, Іраном, Лівією та низкою інших країн за гегемонію у мусульманському світі.

З найбільшою повнотою панісламізм представлений в ідеології та практиці організації «Брати-мусульмани»: весь світ ділиться на дві частини: світ ісламу та «нового варварства»; для порятунку людства, що загрузло в «новому варварстві», необхідно встановити теократію; повернення до халіфату – кращий шлях до соціальної справедливості; порятунок людства – в поверненні до Бога. Центральними елементами концепції панісламізму є надкласовість, наднаціональність «мусульманської єдності», всесвітня спільність правовірних, тобто панісламізм є за своїми характеристиками теорією ісламського космополітизму, що не визнає існування націй, але проголошує єдність усіх мусульманських народів.

В рамках цієї теми необхідно звернути увагу на питання ісламської концепції світо устрою. Ісламська концепція світового ладу виходить з принципу подільності світу на «Умму» (общину мусульман) та весь інший світ. При цьому визнання подібної подільності світу на ісламський та неісламський не означає юридичної рівності між ними. З точки зору ісламської доктрини попередньою умовою мирних відносин між мусульманами та немусульманами є визнання єдинобожності, що, згідно ісламської концепції світопорядку, є ознакою певного рівня розвитку цивілізації. Ця практика не є новою, якщо згадати, що аж до XX ст. в міжнародному праві панувала концепція подільності світу на цивілізаційні та нецивілізаційні народи. Одним з критеріїв цивілізаційності було сповідання християнства.

В ісламі визнається існування міжнародного співтовариства та відношення до цього співтовариства є активним, оскільки поширення ісламу є релігійним боргом. Озброєне насильство не лише увійшло до історії поширення ісламу, але й стало елементом одвічної суперечки між сунітами та шиїтами, фундаменталістами та націоналістами, що сповідують іслам. Метою в усіх цих випадках була політична влада.

Необхідно зазначити, що інструментом реалізації ісламської системи (інакше ісламського світопорядку) виступає політика.

Ісламська концепція політики виходить з того, що уся влада належить Аллаху, і той, кому дані повноваження займатися справами людей або співтовариства, не є їх правителем, оскільки єдиним правителем людства виступає Аллах.

Сучасною формою реалізації висунених ідей створення єдиної держави всіх мусульман є панісламізм – теорія мусульманського космополітизму, що не визнає існування націй, але яка проголошує єдність усіх мусульманських народів.

На думку М. В. Жданова, цілісність світу в ісламській концепції не відбиває об'єктивні закономірності розвитку людської цивілізації, взаємозв'язок та взаємозалежність її окремих елементів, а досягається на основі «ідеологічного поширення» ісламу. Світ буде універсальний та цілісний тільки на основі ісламу – такий логічний висновок із структури концепції ісламського світопорядку, своєрідної модифікації концепції панісламізму, що претендує на ефективність в сучасних умовах.

Наступне питання, яке потребує уваги стосується розкриття сутності ідей пантюркізму. Пантюркізм – ідеологія, в основі якої лежить твердження, що усі народи, що говорять тюркськими мовами, та передусім тюрки-мусульмани, є нібито однією нацією та повинні об'єднатися під верховенством Туреччини в єдину, державу Туран (звідси вживане іноді до пантюркізму назва «пантуранізм»), яка тягнеться від Балкан до Сибіру.

Як ідеологія пантюркізм остаточно сформувався до кінця XIX століття, та має у зв'язку з цим розглядатися як аналог панславізму або пангерманізму. Пантюркізм став одним з елементів ідеології младотурків, внаслідок чого уряд Османа надавав допомогу різним націоналістичним рухам в Середній Азії в період громадянської війни 1918-1921 рр. в Росії. Основоположником пантюркізму вважають Зію Гек Альпу, який в роботі «Основи тюркізму» зазначає, що для встановлення світової імперії необхідно було пройти три важливі етапи. Перший етап – це повне встановлення тюркізму в самій Туреччині. На цій ступені затвердження ідеології пантюркізму, передбачалося обмеження впливу релігії на суспільство та владу (передусім, йшлося, звичайно ж, про ісламську релігію). І в цій частині, Зії Гек Альпою, власне, й було висунуто відоме гасло «від Мекки до Алтаю», оскільки саме Алтай вважається міфічною прабатьківщиною тюркського суперетносу. Другий етап розвитку всесвітнього пантюркізму мав на увазі об'єднання країн, населених «нащадками Огуза», легендарного родоначальника тюркських племен. На практиці це мало на увазі повне злиття Туреччини та Азербайджану. Третій етап містив програму-

максимум – а саме включення всіх тюркських народів – тобто турок, татар, башкир, алтайців, тюркських народів Північного Кавказу та Закавказзя, тюркських народів Середньої Азії (узбеків, киргизів, казахів, туркмен), а також народів Східного Туркестану (передусім уйгур) – в загальну державу під егідою Константинополя (тобто нинішнього Стамбулу). А трохи пізніше політичні домагання повинні були поширюватися вже на Балкани, Сибір, Казань, Уфу та Монголію.

Ідеологія пантюркізму має більш ніж вікову історію. Своїми коренями вона сходить до газети «Терджиман», яку в 1883 р. почав публікувати кримськотатарський громадський діяч, просвітник та публіцист Ісмаїл Гаспринський. Він уперше висунув й намагався розвинути ідею консолідації усіх тюркських народів. Ця ідея знайшла відгук серед кримськотатарської, волжськотатарської та азербайджанської інтелігенції. І. Гаспринський також зробив перші кроки у бік уніфікації всіх тюркських мов шляхом очищення спрощеної форми тодішньої турецької мови від персидських і арабських запозичень. За його задумом, ця мова повинна була стати єдиною мовою усіх тюркських народів світу.

Після так званої «кемалістської революції» ідеї пантюркізму були на довгий час забуті офіційною ідеологією Туреччини, оскільки Мустафа Кемаль Ататюрк узяв курс на перебудову країни в «західному» стилі. Деяке відродження ідей пантюркізму сталося після смерті Ататюрка в 1938 р. Після вступу Туреччини до НАТО ці ідеї знову набули актуальності як засобу ідеологічної боротьби проти СРСР, з метою віддалення від нього республік Середньої Азії та Азербайджану.

Щодо ідеї панарабізму, то вони зародилися в умах світських та ліберальних інтелектуалів в кінці XIX століття як реакція на слабкість турецького Халіфату та виклики ваххабітів-ісламістів. Засновники цього руху заявили, що усі арабомовні народи регіону належать до однієї нації, al Umma al Arabia (арабська нація).

Ідеологи, які проголосили «арабський» націоналізм, історично були вихідцями з християнських або прогресивних мусульманських кіл. Вони випробували вплив європейського націоналізму, у тому числі німецького та італійського рухів за об'єднання. Вони хотіли відмовитися від ідеї ісламської релігійної влади та замінити її світською ідеєю панарабської республіки або конституційної монархії. По суті, «арабські націоналісти» пропонували угоду: ісламський аспект Халіфату залишиться у владі релігійних духовних осіб, а політичний стане світським. Панарабісти розраховували поміняти суть правлячих інститутів, але не оболонку імперії. Ідеологи панарабізму як і раніше

сподіваються відновити «арабську» умму від Атлантичного океану до Персидської затоки, відмовляючи в праві на існування асередині умми іншим, дрібнішими націоналістичними рухами, такими як єгипетське, ліванське, курдське або берберське. При цьому арабський націоналізм стверджує, що персидський, турецький, індостанський (особливо пакистанський) та індонезійський націоналізм – його «двоюрідні брати» в плані історії та релігії. Арабські націоналісти цінують вклад ісламу у формування та поширення арабізму. Халіфи були мусульманами, і до Аббасидів це були переважно арабські династії. Основна ідея панарабістів – створення світського арабського «Халіфату».

Не будучи ісламістським за походженням, панарабізм зберігає ряд тоталітарних рис, успадкованих від попереднього Халіфату. Серед них – пригнічення етнічних меншин, нетерпимість до ідей плюралізму, які можуть підірвати арабську ідентичність. Панарабізм розколовся на консервативний, прогресивний та навіть марксистський напрями, але усі вони – авторитарні. Усі чекали краху турецького правління, щоб відновити владу арабів.

ТЕМА 5. ГЕОПОЛІТИКА ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти особливості розвитку геополітичної стратегії США в період Холодної війни. Витоки «американської політики стримування СРСР», технології руйнування СРСР, «Новий світ» в теорії І. Боумена.

Після закінчення Другої світової війни, яка стала самим масштабним та жорстокішим конфліктом за всю історію людства, виникло протистояння між країнами комуністичного табору з одного боку та західними капіталістичними країнами з іншою, між двома наддержавами того часу СРСР та США. Охарактеризувати «холодну війну» коротко можна як суперництво за панування у новому післявоєнному світі.

Виокремлюють найважливіші документи «холодної війни», а саме:

- Меморандум Ради національної безпеки 20/1 (NSC 20/1) від 18 серпня 1948 року. «Мета США відносно Росії»;
- NSC 20/4 від 23 листопада 1948 року «Завдання США відносно Росії, спрямовані на забезпечення безпеки США»;
- NSC 58 від 14 вересня 1948 року «Плани США відносно країн Східної Європи»;
- Найосновніший – NSC 68 від 14 квітня 1950 року. Останній документ, підготовлений і написаний Паулом Нітце, який включив в якості додатка NSC 20/1.

З геополітичної точки зору стратегія встановлення американського світового панування базується на геополітичних концепціях та роботах Х. Маккіндера та Н. Спікмена, та полягає в тому, що геополітичні цілі США вимагають встановлення американського панування на Євразійському континенті.

Відомий американський історик «холодної війни» професор Джон Левіс Гадділс помічає, що стратегічний план стримування полягав у вказаному документі не лише у встановленні «вирішальної переваги сили США у світі», але і в руйнуванні усіх геополітичних регіонів, де могла б утворитися та консолідуватися геополітична, економічна та військова потужність, яка могла б представляти потенціал загрози або конкуренції США. Дж. Кеннан, духовний батько поняття «стримування», підкреслював, що після закінчення Другої світової війни таких регіонів було чотири: Великобританія, Німеччина, Японія та СРСР. Стратегічна мета США – узяти під свій контроль ці регіони.

Відомий американський історик Вальтер ЛаФебр помітив у своїй широко відомій роботі «Америка, Росія та холодна війна», що «холодна війна» була вирішальною битвою за панування над геополітичним простором Євразії, то що Х. Маккіндер називав – Heartland. NSC 68 та попередні документи були генеральним стратегічним планом ведення та перемоги в цій битві. Вже після розпаду Радянського Союзу Зб. Бжезинський помітив, що битва за Євразію була титанічною, на карту була поставлена мета силового переважання над Євразією та після поразки Радянського Союзу Америка добилася своєї геополітичної мети: встановлення вирішальної переваги сили США в Євразії.

Отже, цілі «холодної війни» були виражені в головному та засадничому документі «холодної війни» - Меморандумі Ради Національної Безпеки від 1950 р. за номером 68 (NSC - 68), полягають в наступному:

- відвертання консолідації геополітичного простору Євразії під панування або іншої сили, чим Сполучені Штати;

- постійне розчленовування цього простору для відвертання небажаної консолідації, яка в майбутньому може стати ворожою американській політиці «відкритих дверей»;

- встановлення постійної політичної та військової присутності Америки на європейському континенті. Розширення сфери американського впливу та дії (периметра) доктрини Монро на іншу сторону Атлантичного океану. За допомогою цього США, окрім своєї традиційної ролі морської супердержави, перетворяться на силу, що

міцно затвердилася в Євразії, що дає змогу говорити, що таким чином й про володіння континентальною силою;

- руйнування та розчленовування Радянського Союзу як держави, займає стержневу позицію в серцевині Євразії (те що Х. Маккіндер називав «Хартланд»);

- встановлення режиму «рішучої переваги сил» сили США в Євразії, тобто американської гегемонії над усією Європою.

Американську політику стримування СРСР можна проаналізувати через погляди науковців:

- Дж. Кеннан в статті «Джерела поведінки Рад» закладені основи доктрини «стримування комунізму». У словах Дж. Кеннана закладені її основні параметри: «тривалість» та «терпіння», але «пильність» та «сила». Кодекс стримування Дж. Кеннана включав геополітичні важливі позиції. Не всі райони світу в рівній мірі важливі з точки зору безпеки США. Він виділив чотири життєво важливих центри влади, такі, які мають промисловий потенціал, здатний витримати сучасну війну проти США: Великобританія, Німеччина, Японія та СРСР, які разом із США складали, за Дж. Кеннаном, п'ять центрів влади. В 1947 р. тільки один з цих центрів влади, СРСР, був ворожий США. Проблема, на думку теоретика, полягала в обмеженні його ворожості та відвертанні повторення ситуації під час Другої світової війни, коли два з цих силових центрів, Німеччина та Японія, разом погрожували безпеці США. Засобом досягнення цієї мети була традиційна стратегія рівноваги сил. Це означало, що не можна було допустити вакууму влади в Німеччині та Японії. Їх необхідно було перетворити на дружні держави, аналогічні Великобританії.

- Колін Грей – один з перших геополітиків, який відмітив тенденцію переходу від біполярного світу до мультиполярного. На думку К. Грея, СРСР, здійснюючи світову експансію, «перейшов» кордон стримування та затвердився по іншу сторону Рімленду (після Карибської кризи 1962 р.). З цієї миті СРСР сконцентрував свої зусилля на проникненні в країни, що розвиваються. К. Грей вважав, що США слід було переглянути свою «політику стримування» в Рімленді та направити її на ті регіони, які знаходяться й зовні Рімленду. Проте при цьому ключовим регіоном для США залишається все ж Євразія. Таку геополітику К. Грей позначив терміном «динамічне стримування».

- Гар Алперовіц – автор теорії ядерного стримування. У 1965 р. Г. Алперовіц ввів термін «атомна дипломатія». На його думку, з урахуванням уроків «холодної війни» сучасна фаза геополітичного розвитку повинна враховувати вплив ряду чинників: з одного боку,

існування ядерних озброєнь у відомому сенсі допомогло запобігти світовій війні через небезпеку взаємного гарантованого знищення супротивників; з іншого – малі військові інтервенції (В'єтнам, Афганістан, Персидська затока) продемонстрували обмежену корисність ядерної зброї, виходячи з фінансових, моральних і політичних оцінок; підтримка масованого військового потенціалу західними великими державами веде до зниження їхньої міжнародної конкурентоспроможності в порівнянні з країнами, які не несуть істотного військового тягаря. В той же час реальною та безпосередньою загрозою національної безпеки є, звичайно, ядерна зброя в руках безрозсудної держави.

ТЕМА 6. СУЧАСНІ ГЕОПОЛІТИЧНІ ТЕОРІЇ ТА ШКОЛИ. МОНДІАЛІЗМ ТА ГЕОЕКОНОМІЧНІ МОДЕЛІ

6.1. Сучасний атлантизм

Розвиток геополітичної думки в другій половині XX ст. в цілому слідував шляхами, наміченими основоположниками цієї науки. Американська а, ширше, атлантистська (талассократична) лінія в геополітиці розвивалася практично без всяких розривів з традицією. Розвиток американської, чисто атлантистської лінії в геополітиці після 1945 р. в основному було розвитком тез Н. Спікмена. Як сам він розпочав розробку своїх теорій з корекцій Х. Маккіндера, так і його послідовники, в основному, коригували його власні погляди.

Однією з основних геополітичних теорій, що розробляються в США, стала концепція сучасного атлантизму. Її розвинули послідовники Н. Спікмена – У. Майніг, У. Кірк, С. Коен, Л. Грей та Г. Кісінджер. Вони розділили всі країни світу на держави, схильні до співпраці із Заходом та на її супротивників. Атлантисти запропонували наступне геополітичне ділення світу: «ядро» – віддалені від узбереж внутрішні регіони та дисконтинуальний пояс – берегові сектори. Також ними виділяється зовнішнє (морське) середовище, яке є геополітично незалежним від всього. Г. Кісінджер запропонував доктрину «ланки» – підпорядкування пануванню США дисконтинуального поясу.

В 1956 році учень Д. Майніг в роботі «Heartland та Rimland в євразійській історії». підкреслює, що «геополітичні критерії повинні особливо враховувати функціональну орієнтацію населення та держави, а не тільки чисте географічне відношення території до Суходолу та Моря». На його думку, ввесь простір євразійського Rimland поділяється на три типи за своєю функціонально-культурною схильністю: Китай, Монголія, Північний В'єтнам, Бангладеш,

Афганістан, Східна Європа (включаючи Пруссію), Прибалтика та Карелія простори, які органічно тяжіють до heartland; Південна Корея, Бірма, Індія, Ірак, Сирія, Югославія, які геополітично нейтральні; Західна Європа, Греція, Туреччина, Іран, Пакистан, Таїланд схильні до талассократичного блоку».

С. Коен в роботі «Географія та Політика у розділеному світі» ввів в геополітичний метод додаткову класифікацію, ґрунтовану на поділі основних геополітичних реалій на «ядра» (nucleus) та «дисконтинуальні пояси». Він вважає, що кожен регіон планети може бути розкладений на 4 геополітичні складові: 1) зовнішнє морське (водне) середовище, залежне від торгового флоту та портів; 2) континентальне ядро (nucleus), тотожне «Hinterland» (геополітичному терміну, що означає «віддалені від узбережжя внутрішні регіони»); 3) дисконтинуальний пояс (берегові сектори, орієнтовані або всередину континенту, або від нього); 4) регіони, які геополітично незалежні від цього ансамблю».

Г. Кіссінджер запропонував концепцію «дисконтинуальних поясів» та вважав, що політична стратегія США відносно «дисконтинуальних» берегових зон полягає в тому, щоб з'єднати фрагменти в одно ціле та забезпечити тим самим атлантизму повний контроль над Радянською Євразією. Ця доктрина дістала назву «Linkage» від англійського «link», «зв'язок», «ланка». Щоб стратегія «анаконди» була до кінця успішною, необхідно було звернути особливу увагу на ті «берегові сектори» Євразії, які або зберігали нейтралітет, або тяжіли до внутрішніх просторів континенту.

Дві моделі геополітичних систем та дві версії новітнього атлантизму: 1) песимістичний неоконсервативний атлантизм в теорії «зіткнення цивілізацій» С. Гантінгтона. В глобальному масштабі цивілізації знаходяться в стані зіткнення одна з одною, «відносини між ними близькими бути не можуть; частіш за все вони приречені носити антагоністичний характер», що, в свою чергу, сприяє виникненню небезпеки військових конфліктів за лінією розломів між ними. На його думку, найбільш гострі конфлікти будуть виникати між мусульманськими та азіатськими суспільствами, з одної сторони, та Заходом – з іншої. Теоретик виокремлює три проблеми, які визначають в розділі Заходу та інших цивілізацій: зусилля Заходу з підтримки своєї військової підтримки, реалізація західних цінностей та інститутів в різні регіони світу, захист культурної, соціальної та етнічної цілісності західних суспільств та дискримінація емігрантів та біженців, які існує; 2) неоліберальний оптимістичний план Єдиного світу в теорії «Кінець історії» Ф. Фукуями. Теорію Ф. Фукуями можна окреслити

наступними тезами: «То, чому, ми ймовірно є свідками, – не просто завершення «холодної війни» або чергового періоду післявоєнної історії, але кінець історії як такої, завершення ідеологічної еволюції людства та універсалізації західної ліберальної демократії як кінцевої форми правління», «Тріумф Заходу, західної ідеї очевидний оскільки у лібералізму не залишилося жодних життєвоспроможних альтернатив». На думку вченого, кінець історії полягає у: наявності в суспільстві певної свідомості, яка сприяє лібералізму, а також самому лібералізму як універсальній ідеології, теоретична істинність положень якого абсолютна, а їх поліпшення та удосконалення неможливе; широкому розповсюдженні в даний момент західної споживчої культури та західної культури взагалі; цей процес є частиною безперечної перемогу економічного лібералізму взагалі та веде до неї як складової частини «кінця історії»; перемога економічного лібералізму зумовлює й перемогу лібералізму політичного; «кінець історії» означає перебудову всієї системи міжнародних відносин; «кінець історії» – Тріумф Заходу. Захід, на його думку, певна єдина цілісність.

6. 2. «Нові праві»: витоки та сучасні теоретичні напрями

Під прапорами «нових правих» об'єдналися соціалісти (завжди впливові у Франції) та прибічники буржуазної демократії, германофіли та модерністи, а згодом й слов'янофіли.

Провідним принципом «нових правих» став принцип континентальної геополітики. Майбутнє, вважали вони, належить «Великим Просторам», на території яких має бути створена «Федеральна Імперія». Цей стратегічно єдиний простір, де кожен етнос зберігає свою самобутню культуру.

Ж. Тіріар будував теорію на правилі «автаркії великих просторів», згідно якого держава повноцінно може розвиватися тільки тоді, коли має достатній геополітичний простір, великі території. Спираючись на цю тезу, Ж. Тіріар робив висновок, що держави Європи втратять своє значення, якщо не створять єдину імперію, супротивну США. Єдина Європейська імперія має бути нейтралістом, уніфікованою, державою-нацією. Необхідно створити союз Європи та СРСР. Таким чином, він сконструював біполярний геополітичний світ Захід – Євразія та віддав перевагу радянському соціалізму, а не західному капіталізму. Його проект дістав назву «Єврорадянська імперія від Владивостока до Дубліна».

Й. фон Лохаузен в роботі «Мужність володарювати. Мислити континентами» вважає Європу континентальним утворенням, яке тимчасово виявилося під впливом та контролем талассократії. Для того, щоб змінити свою долю, Європі потрібно отримати необхідний

просторовий мінімум. Для цього потрібно об'єднати Німеччину, у тому числі й з Пруссією, поділеною між декількома країнами Пруссію він вважав найбільш континентальною, «євразійською» частиною Німеччини. Й. Лохаузен обґрунтував думку про те, що якби столицею Німеччини був Кенігсберг, а не Берлін, то був би неминучий союз Німеччини з Росією, спрямований проти англосакської талассократії. А поодинці ні Росія, ні Німеччина не в силах протистояти впливу англосакських країн, оскільки через геополітичну незавершеність їх структур вони вразливі та не можуть протистояти Сполученим Штатам.

Група «Геродота». Нова французька так звана регіональна геополітика виникла на основі журналу «Геродот», видавцем та ідейним керівником якого став французький географ Ів Лакост. І. Лакост обґрунтовував необхідність розробки методології, на основі якої географія служила б справі звільнення людей від всякої влади та створення суспільства «без всякої влади». Вчений провів відмінність між сучасною американською та французькою геополітичною наукою. У геополітиків США переважає світовий підхід, а у французьких – аналіз регіонів та локальних утворень. Школа І. Лакоста багато займається «внутрішньою геополітикою», вважаючи, що територіальний конфлікт, а не держава – головний об'єкт її аналізу.

Концепція «мондіалізму» виникла задовго до перемоги Заходу в «холодній війні». Її сенс виражається в повній планетарній інтеграції, в переході від множинності держав, народів, націй і культур до уніформного світу – One World. В рамках мондіалістського проекту виокремлюють такі теорії:

- «теорія конвергенції». Сама ідея конвергенції (злиття, зближення) була вперше озвучена президентом США Л. Джонсоном. У рамках цієї теорії розроблені методи створення нової культурно-ідеологічної цивілізації, проміжної між соціалізмом та капіталізмом. Вона проповідувала подолання ідеологічного дуалізму на шляхах створення нового типу цивілізації, який не буде ні чисто капіталістичним, ні чисто соціалістичним. Передбачалося й подолання геополітичних відмінностей між чистим атлантизмом і чистим континенталізмом. Прибічники цієї концепції проголошували можливість створення Світового уряду, в якому брала б участь і Москва;

- геоекономіка як версія неомондіалізму. Ця теорія отримала своє розповсюдження із роботою Ж. Атталі «Лінії горизонту». На думку Ж. Атталі, настає третя ера – «ера грошей», які є універсальним еквівалентом цінності та умовою раціонального управління. Він

вважає, що в силу затвердження єдиних цінностей у новому світі втрачає право на життя геополітичний дуалізм. Є єдиний однорідний світ, який базується на принципах «геоекономіки», яка робить акцент на чисто економічну реальність в її відношенні до простору. Такими центрами (ядрами) стали, на думку Ж. Атталі, Американський простір, що включає Північну та Південну Америку в одну фінансово-промислову зону; Європейський простір – уся об'єднана Європа; Тихоокеанський регіон з конкуруючими центрами: Токіо, Тайвань, Сінгапур та інші. Виходить так, що Світовий уряд та єдина планетарна держава як би вже існують. Ж. Атталі, виділяючи ці три найважливіші регіони, які у Єдиному світі стануть центрами нових економічних просторів, стверджує, що схожість їх економічного та ідеологічного типів виключають виникнення протиріч;

- американська гегемонія нового типу, яка була розроблена Зб. Бжезинським. На думку теоретика, в XXI ст. основне геополітичне питання не зводиться до старої дилеми атлантизму та континенталізму, а «Геополітика просунулася від регіонального мислення до глобального, при цьому перевага над усім Євразійським простором служить центральною основою для глобального верховенства». Зб. Бжезинський формулює таким чином євразійську геостратегію США, яка включає цілеспрямоване керівництво або «управління» суперконтинентом, підлеглий рішенню головного завдання: зберегти свою глобальну владу та не допустити появи наддержави, що змагається. Це припускає недопущення тісної співпраці Росії та України, збереження в Східній Європі розколотого геопростору та елементів конфронтації між «братами-слов'янами». На новій євразійській політичній карті Зб. Бжезинський віддає перевагу таким країнам, як Німеччина, Франція, Росія, Китай та Індія. Серед великих геополітичних полюсів відсутні Великобританія, Японія та Індонезія, але в межах більше лімітованих можливостей розглядається геостратегічна активність України, Азербайджану, Південної Кореї, Туреччини та Ірану. Головна геостратегічна мета Америки в Європі, на думку Зб. Бжезинського, полягає в тому, щоб шляхом трансатлантичного партнерства зміцнити американський плацдарм для просування в Євразію з факелом демократії. Природно, найважливіша зупинка на цьому шляху – Росія. Представляє інтерес й підхід Зб. Бжезинського до питання про створення нового міжнародного порядку. Цей порядок, на його думку, відтворює у світовому масштабі риси американської політичної системи: система колективної безпеки, регіональне економічне співробітництво та спеціалізовані глобальні організації, процедури спільного ухвалення рішень при домінуючій

ролі США; демократична структура та членство ключових союзів; система міжнародного права.

Однією із мондіалістських структур виступає Римський клуб, який ставив перед собою комплексне завдання зі створення адекватного образу сучасного надсуперечливого світу. Її ініціатор – А. Печчеї, зі створенням організації була відразу зроблена перша спроба щодо створення динамічної моделі світу – «Світ-2», яка належала Дж. Форрестеру. У створеній ним моделі світ розглядався як єдине ціле, як система взаємодіючих процесів: демографічних, промислових, виробництва продуктів харчування, процесів вичерпання природних ресурсів і забруднення довкілля. Впродовж 70-90-х рр. XX ст. саме у рамках діяльності Клубу були сформовані передумови наукового вивчення процесу глобалізації. А саме: по-перше, виявлений та обґрунтований науковий статус феномена глобальних проблем (як форми вираження глобалізації другої половини XX століття); по-друге, запропонований теоретичний підхід («нульове зростання» – перехід від кількісного до якісного типу розвитку цивілізації), орієнтований на стратегічне подолання протиріч в глобальній соціоприродній системі; по-третє, розроблений та застосований науковий метод (глобальне моделювання), що забезпечує адекватне дослідження процесів планетарного масштабу.

ТЕМА 7. СВІТОВИЙ ПОЛІТИЧНИЙ ПРОЦЕС ТА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти сутність світового політичного процесу, розглянути теоретичні засади розуміння міжнародних відносин та зовнішньої політики держави.

Світовий політичний процес – це все різноманіття дій, які здійснюються державами на міжнародній арені, сукупність відносин та взаємодій, які складаються між ними. Сучасний світовий політичний процес відрізняється наступними особливостями: зміна положення держав в геополітичному просторі здійснюється в основному в мирних формах; світовий політичний процес розвивається суперечливо; незважаючи на державно-територіальний принцип організації сучасного світу намітилася тенденція до його глобалізації, тобто відбувається поступове перетворення геополітичного простору в єдину зону, де безперешкодно переміщаються капітали, товари, послуги, де, незважаючи на національні межі, поширюються ідеї та вільно пересуваються люди.

Політична картина світу на тлі політичних процесів, які змінюються, є сукупністю відносин різних держав зі своїми інтересами, зі своєю культурою, політичними цілями і ідеями.

Міжнародні відносини – сукупність політичних, економічних, дипломатичних, військових, культурних, науково-технічних та інших зв'язків та взаємовідносин між народами, між державами та об'єднаннями держав. Міжнародні відносини, як система, включають наступні основні елементи: міждержавні відносини, відносини між регіональними міждержавними об'єднанням, всесвітні урядові та неурядові організації.

В основі міжнародної співпраці, як рівня міжнародних відносин, лежать 5 принципів мирного співіснування (на мові хінді – «панча шила»), вперше проголошених в індійсько-китайській угоді 1954 року: повага територіальної цілісності і суверенітету, ненапад, невтручання у внутрішні справи один одного, рівність та взаємна вигода, мирне співіснування.

Серед позитивних тенденцій розвитку сучасних міжнародних відносин можна назвати наступні: процес деідеологізації міжнародних відносин, перехід від конфронтації до партнерства та співпраці, формування міжнародної системи взаємного стримування, яка дозволить розосередити сили та вплив у світовій політиці, демократизація та гуманізація світової політики, розширення сфери міжнародних відносин, усвідомлення загальної для всього людства глобальної проблеми, процес глобалізації та тенденції до одноманітності.

Зовнішня політика – діяльність держави на міжнародній арені, яка регулює відносини з іншими суб'єктами зовнішньополітичної діяльності: державами, зарубіжними партіями та іншими громадськими організаціями, всесвітніми та регіональними міжнародними організаціями.

Формою здійснення зовнішньої політики є: встановлення дипломатичних відносин між державами; відкриття представництв держави при всесвітніх та регіональних міжнародних організаціях або членство держави в них; співпраця з дружніми державі зарубіжними політичними партіями та іншими громадськими організаціями; здійснення та підтримка на різному рівні епізодичних й регулярних контактів з представниками держав, зарубіжних партій та рухів, з якими ця держава не має дипломатичних відносин або дружніх зв'язків, але в діалозі, з якими зацікавлена з тих або інших причин.

Головним засобом реалізації зовнішньої політики є дипломатія. Основним джерелом міжнародно-правового регулювання

дипломатичної діяльності вже упродовж більше півстоліття залишається Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 року, в той же час масив нормативно-правових актів, покликаних встановлювати правові режими діяльності дипломатів окремих держав, неосяжний.

Відповідно до статті 2 Віденської конвенції про дипломатичні відносини 1961 року «встановлення дипломатичних відносин між державами та встановлення постійних дипломатичних представництв здійснюються за взаємною згодою».

Дипломатія є сукупністю практичних заходів, прийомів та методів невоєнного характеру, вживаних з урахуванням конкретних умов та характеру вирішуваних завдань.

Віденська конвенція про дипломатичні відносини 1961 р. розділяє членів дипломатичного представництва на три категорії: глава місії, члени персоналу представництва, приватні домашні працівники.

Найважливіша функція дипломатичних представництв полягає в інформуванні свого уряду про положення та події в країні перебування, а уряди країни перебування про політику держави, що представляється дипломатичним представництвом.

ТЕМА 8. ГЛОБАЛІЗАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти сутність феномену глобалізації, антиглобалізму, глокалізації та розглянути співвідношення глобалізації та національної держави.

Глобалізація передбачає поширення ідей, практик і технологій, і це не що інше, як інтернаціоналізація й універсалізація. Це не просто модернізація або вестернізація. Звичайно, це набагато більше, ніж лібералізація ринку.

Дж. Модельскі дотримується інтерактивної концепції глобалізації та розглядає глобалізацію як процес із чотирма вимірами: економічна глобалізація, формування світової думки, демократизація та політична глобалізація. Будь-яка зміна в одному з чотирьох вимірів визначають зміни в інших вимірах.

В наукових колах залишаються серйозні розбіжності з приводу точної природи причинно-наслідкових сил глобалізації, проте консенсус щодо основних концепцій глобалізації все ж таки формується: зв'язок глобалізації з детериторіалізацією, згідно з якою зростаюче розмаїття соціальної діяльності відбувається незалежно від географічного положення учасників; глобалізація пов'язана зі

зростанням соціальної взаємопов'язаності поза наявними географічними і політичними кордонами; глобалізація також має містити посилання на швидкість або темп соціальної активності; глобалізацію слід розглядати як відносно довгостроковий та багатосторонній процес, оскільки детериторіалізація, соціальний взаємозв'язок і прискорення виявляються в багатьох різних (економічних, політичних і культурних) сферах соціальної діяльності.

У глобалізації є 5 векторів, які діють на людське суспільство, векторів, які впливають на розвиток людського суспільства. Вектори, через які глобалізація взаємодіє із суспільством, як на місцевому, регіональному, так і на міжнародному рівні, такі: економічний вектор, військовий вектор, політичний вектор, релігійний вектор і культурний вектор. Дискусії та аналіз глобалізації мають різні економічні, політичні, культурні та соціальні аспекти.

До елементів глобалізації належать капітал, праця, управління, новини, зображення, усі засоби передавання інформації. Основними рушійними силами глобалізації є транснаціональні корпорації, ЗМІ, міжурядові організації, неурядові організації та альтернативні урядові організації. З гуманістичного погляду, глобалізація тягне за собою як негативні, так і позитивні наслідки: звужує та розширює розрив між націями, збільшує та зменшує політичне домінування, згладжує та помножує культурні ідентичності.

Антиглобалізаційний рух – це термін, який використовується для згадки кількох рухів або організацій, метою яких є виступ проти капіталізму та глобалізації. Рух антиглобалізації відносять до категорії глобального громадянського суспільства, тому що цей рух містить групи з багатьох міжнародних рухів, які зібралися разом для однієї і тієї ж мети.

Суверенітет зазвичай визначають як найсуттєвішу ознаку держави у вигляді її цілковитої самодостатності в межах певної території, тобто верховенства у внутрішній політиці та незалежності у зовнішній. Поняття суверенітету є одним із найскладніших і найбільш неоднозначних, і його зміст постійно змінювався і продовжує змінюватися у зв'язку з трансформаціями міжнародних відносин і характеристиками самих держав, навіть у зв'язку зі складністю визначення поняття держави.

За своєю суттю глобалізація має на увазі збільшення обсягу, швидкості та важливості потоків усередині та через кордони людей, ідей, товарів, грошей, наркотиків, вірусів, електронних листів, зброї та багато чого іншого, кидаючи виклик одному з основних принципів

суверенітету – здатність контролювати те, що перетинає кордони в будь-якому напрямку.

Процеси інтернаціоналізації почалися не сьогодні, а вже відбуваються протягом століть, постійно прискорюючись. Але поширеність і сила цих процесів раніше і сьогодні непорівнянні, сьогодні вони характеризуються якісно новим рівнем порівняно з минулими епохами: по-перше, вони охопили весь світ; по-друге, економічні союзи раніше були рідкістю, а тепер вони стали найбільш типовою формою об'єднання. А деякі економічні організації (СОТ, МВФ) охоплюють більшість країн світу; по-третє, інтенсивність і регулярність контактів державних лідерів зросли, а також змінилися і проблеми, які вони розв'язують; по-четверте, лише небагато країн спроможні сьогодні проводити ізоляціоністську політику й уникати будь-яких асоціацій.

Дипломатичний виклик сьогодення полягає в тому, щоб домогтися широкої підтримки принципів поведінки держави і процедури визначення засобів правового захисту коли ці принципи порушуються. Метою має бути нове визначення суверенітету для епохи глобалізації, щоб знайти баланс між світом повністю суверенних держав і міжнародною системою зі світового уряду, або анархії.

Основна ідея суверенітету, яка все ще забезпечує корисне обмеження насильства між державами, має бути збережена. Але ця концепція має бути адаптована до світу, в якому основні виклики порядку походять від того, що глобальні сили роблять з державами і що уряди роблять зі своїми громадянами, а не від того, що держави роблять одна з одною.

Р. Робертсон уперше ввів поняття «глокалізації» в соціальний і науковий дискурс, і він стверджує, що сьогодні існує тільки глокальне (ми більше не є ні глобальними, ні локальними). Глокальне – це результат історично довгої боротьби між глобальним і локальним, у якій обидва програли. У баченні Р. Робертсона, на відміну від загального погляду, зрештою, глобалізація не призводить до однаковості (навіть якщо це було її первісною колоніальною метою), а до відмінностей та фрагментації світу на безліч локальних реальностей – хоча вони справді можуть мати форму бути глобальними. Як в індуїстській концепції божеств: є одна сутність і безліч реальностей.

Поняття глокалізації являє собою виклик спрощеним уявленням про процеси глобалізації як про лінійне розширення територіальних масштабів. Глокалізація вказує на те, що зростаюче значення континентального і глобального рівнів відбувається разом із підвищенням значущості місцевого і регіонального рівнів. Тенденції

до гомогенності та централізації проявляються поряд із тенденціями до гетерогенності та децентралізації. Але поняття глокалізації тягне за собою ще радикальнішу зміну перспективи: воно вказує на взаємозв'язок глобального і місцевого рівнів.

ТЕМА 9. МЕТОДОЛОГІЯ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

Національну безпеку правомірно розглядати як складний соціальний феномен, який виступає одночасно як необхідна умова соціокультурного розвитку держави та як найважливіший чинник її поступального перетворення. Розкрити суть національної безпеки можна через її структуру. Оскільки національна безпека є необхідною умовою і найважливішим чинником соціокультурного розвитку держави, то в якості такого вона є невід'ємною частиною усіх сфер життєдіяльності суспільства. Тому структурними елементами національної безпеки є: військова безпека, політична безпека, економічна безпека, екологічна безпека, продовольча безпека, соціокультурна безпека.

При розкритті сутності національної безпеки необхідно розкрити сутність поняття «критерій національної безпеки», який означає ознаку або сукупність ознак, на підставі яких оцінюється ефективність системи національної безпеки держави, а також окремих рішень та заходів, які проводяться державними інститутами в цілях її забезпечення. Для зручності розгляду розділимо всі критерії національної безпеки на дві категорії. До першої відноситимемо загальні критерії, без яких не може відбутися, бути забезпечена національна безпека (стабільний та динамічний розвиток економіки, який виступає основою зовнішньої та внутрішньої національної безпеки; ефективна податкова політика держави; наявність середньої верстви суспільства та інші). До другої категорії віднесемо критерії, на підставі яких можуть бути оцінені різні види національної безпеки (стійку демографічну ситуацію; здатність країни своїми силами за рахунок вітчизняного аграрного сектора економіки забезпечити населення продуктами харчування; здатність держави легітимно, на основі конституційних принципів забезпечити через вибори зміну складу виконавчих та законодавчих інститутів влади та інші).

Міжнародна безпека – це захищеність системи міжнародних відносин від загрози їх дестабілізації, конфронтації, озброєних конфліктів та війн. Міжнародна безпека підрозділяється на глобальну, або загальну, регіональну та колективну.

Глобальна безпека – це захищеність системи взаємовідносин усієї світової спільноти від загрози дестабілізації обстановки, криз, озброєних конфліктів та війн. Глобальні механізми міжнародної безпеки: ООН – універсальна та унікальна організація міжнародної безпеки.

Регіональна безпека – це захищеність системи взаємовідносин держав того або іншого регіону світу від загроз дестабілізації обстановки, криз, озброєних конфліктів та війн регіонального масштабу. Регіональні механізми міжнародної безпеки: ОБСЄ, НАТО, ШОС, ЄС.

Колективна безпека – це захищеність інтересів групи (союзу) держав від зовнішніх загроз, що гарантується взаємодопомогою, співпрацею у військовій сфері і колективними діями з відвертання і відбиття агресії.

Слід зазначити, що на засадах аксіологічного підходу виокремлюють відносно незалежні підстави для виділення видів безпеки. Такими можуть бути: різновиди суб'єктів діяльності, про безпеку яких йде мова (чи об'єктів забезпечення безпеки); різновиди цінностей (благ, надбання, ресурсів) суб'єкта, які потрібно захищати від збитку.

Система національної безпеки – це функціональна система, що відображає процеси взаємодії інтересів та загроз.

Систему національної безпеки у вигляді сукупності елементів, які самі по собі представляють незалежні системи, які саморозвиваються: національні інтереси; загрози національній безпеці; СОНБ (організаційна система органів, сил, засобів, різних організацій, громадян, покликаних вирішувати завдання по забезпеченню національної безпеки).

Структура системи безпеки – це сукупність стійких відносин і зв'язків між елементами, що забезпечують його цілісність. Якість системи національної безпеки визначається, по-перше, її елементами (підсистемами) та, по-друге, структурою, тобто їх взаємодією. Під системою забезпечення національної безпеки ми розумітимемо спеціально створену в державі сукупність взаємодіючих суб'єктів, їх офіційних поглядів, концепцій та доктрин, закріплених відповідними правовими нормами, а також сил, засобів, способів та напрямів, які гарантують якісну визначеність соціуму, його структур та інститутів в параметрах надійності існування і стійкості розвитку.

В якості основних принципів геополітичного підходу до аналізу проблем забезпечення національної безпеки держави необхідно виділити наступні: принцип системної організації світового простору;

принцип геополітичного дуалізму суходолу та моря; принцип просторово-географічного детермінізму; принцип просторово-географічної інтерпретації; принцип центро-периферійного підходу.

ТЕМА 10. АМЕРИКА В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти передумови концептуалізації панамериканізму (Pax Americana), особливості геополітичного становища США.

Кожна держава, яка виступає суб'єктом на міжнародній арені, прагне до збільшення своєї потужності за рахунок реалізації основних компонентів власної сили: економічною, технологічною, військовою та культурною. Найважливішою геополітичною категорією є геостратегія, яка характеризує діяльність держави на міжнародній арені, спрямовану на створення, підтримку та збільшення своєї могутності за рахунок володіння найбільш сприятливим просторовим положенням, яке досягається за допомогою військових і невоєнних засобів.

Перш ніж розкрити сутність американської геостратегії, слід зазначити, що на її формування значно вплинула доктрина панамериканізму, згідно з якою підкреслювалась необхідність економічної, військової, політичної та соціальної співпраці між державами Південної, Центральної та Північної Америки. Виокремлюють три основні документи, які розкривають сутність ідей панамериканізму та сприяють його розповсюдженню: доктрина Монро (2.12.1823 р.), яка передбачала: невтручання американських держав у внутрішні справи Європи; невтручання європейських держав у внутрішні справи Америки; рішучість перешкоджати всяким спробам європейських держав робити замах в якій-небудь формі на незалежність американських держав шляхом їх колонізації та була спрямована зовсім не проти колоніалізму взагалі, але лише проти експансії європейських держав на американському континенті; доктрина Олні (20.06.1895 р.), яка була адресована уряду Великобританії у зв'язку з першим Венесуельським конфліктом. «Нині», заявив Олні, «Сполучені Штати є сувереном на цьому континенті, а їх воля – закон». В доктрині Олні «принципи 1823 р. були сполучені з ідеєю гегемонії США в Західній півкулі, подальший розвиток доктрини Монро привів до злиття її з принципами інтервенціонізму»; доповнення Рузвельта до доктрини Монро. Фактично доктрина Монро була перетворена на ідеологічне виправдання та юридичний інструмент інтервенції. Міжнародно-

правові аспекти доповнення Рузвельта до доктрини Монро можна узагальнити в наступних правових постулатах: США – єдиний володар в Західній півкулі. Воля США – закон. Свобода абсолютної односпрямованості дій США є організаційним принципом в Західній півкулі, який визначає міжнародно-правові взаємовідносини між країнами Західної півкулі; принципи загального міжнародного права ніякого застосування не мають та не можуть мати в Західній півкулі; нове міжнародне право в Західній півкулі створюється єдино актами волевиявлення США й тому його норми не мають і не можуть мати характеру різносторонності. Іншими словами, сила – це право; США мають абсолютне право інтервенції в країни Західної півкулі для підтримки свого володарювання; демократичні країни в Західній півкулі – це країни, які визнають панування США, тримаючи двері своїх економік відкритими для американських монополій.

У розвитку американської геостратегії простежується декілька чітких етапів, що відбивають якісні зрушення відносно американців до навколишнього світу, напрямах і способах освоєння простору:

I. Спочатку експансія США розвивалася на північноамериканському континенті в західному та південному напрямах. Меридіональна експансія в Південній Америці була першим етапом становлення США в якості світової держави.
II. Широтна експансія, активізацією дій на євроатлантичному та азіатсько-тихоокеанському напрямах, закріпленням свого впливу по периферії Євразії.

В якості загальних принципів дії на геополітичних супротивників з часів громадянської війни в США стала застосовуватися стратегія «анаконди», яка полягає у блокуванні «морською державою» простору, контрольованого супротивником по берегових лініях та доведення його до стратегічного виснаження. У теоретичному плані головною небезпекою для Сполучених Штатів виступали «континентальні» держави – Росія, Німеччина і Китай.

Найважливішим імперативом для американського керівництва було створення механізму вироблення та реалізації курсу, спрямованого на досягнення перемоги в глобальній війні. У зв'язку з цим, розвивалися тенденції, пов'язані з концентрацією влади в руках глави держави, здійснювалися структурні перетворення в державних органах, зростала роль військових в процесі прийняття рішень.

В основі стратегічного планування США у післявоєнний період знаходилася концепція «чотирьох поліцейських» президента Рузвельта, яка передбачала співпрацю найбільш великих та сильних держав, - США, Великобританії, СРСР та Китаю. В геостратегічному

плані ця концепція підтримувала створення противаги СРСР в Європі на базі зміцнення американо-британської співпраці, та в Азії – на основі американо-китайських відносин. Прийняття Америкою на себе глобальної відповідальності зажадало перебудови існуючого зовнішньополітичного механізму, що знайшло відображення в заходах, передбачених «Законом про національну безпеку» 1947 року, найважливішим з яких було створення СНБ. Найважливішими чинниками, що визначали основу курсу США в сфері національної безпеки стали ядерна зброя та засоби її доставки – стратегічна авіація та ракетна техніка.

Виокремлюють два підходи (республіканці, демократи) та чотири версії щодо геостратегії США. Бінарні пари: ізоляціонізм – опора на власні сили; глобальне втручання – опора на власні сили; вибіркове втручання – опора на союзні режими; глобальне втручання – опора на союзні режими.

ТЕМА 11. ГЕОПОЛІТИЧНІ СТРАТЕГІЇ РЕГІОНІВ СУЧАСНОЇ ЄВРОПИ

При підготовці до даної теми необхідно розглянути Об'єднану Європу як історичний та геополітичний проект. У перекладі з грецького «Європа» означає – «той, хто бачить далеко», що символізує відкритість Європи та її причетність до решти світу.

Геополітична карта Європи складається як мінімум з трьох великих утворень (ареалів). Перше з них – континентальний Захід, ядром якого можна назвати передусім Францію, Іспанію, Португалію, острівний Захід (Великобританія). Друге – Центральна Європа: Австрія, Угорщина, Німеччина, Італія. Третє – Східна Європа (колишні союзники СРСР за Варшавським договором), у тому числі й Європейська Росія. Названі геополітичні регіони створюють на континенті зони напруженості: постійно виникають протиріччя між континентальним та острівним Заходом; Центральна Європа часто протистоїть острівному Заходу та Східній Європі, в основному Росії.

Днем, який започаткував нову Європу, можна вважати 9 травня 1950 року, з проголошенням плану створення Європейського об'єднання вугілля та сталі (ЄОВС). Мета цього плану: підпорядкування галузей промисловості, працюючих на військові потреби, єдиному наддержавному контролю зробило б виникнення війни між державами – членами об'єднання так би мовити матеріально неможливим.

Вже в 1957 році 2 акти, покликаних зіграти найважливішу роль в розвитку процесів інтеграції, були готові до підписання. У 1957 році

в Римі відбулася урочиста процедура підписання: Договору про створення Європейської економічної спільноти (ЄЕС, або договори про спільний ринок); Договори про створення Європейської спільноти по атомній енергії (Євратом). Обидва договори набули чинності з 1 січня 1958 року.

На відміну від Євратома, створення ЄЕС мало надзвичайно важливе не лише енергетичне, але й політично-правове значення. Йшлося про створення інтеграційного об'єднання універсального характеру. Активним актором в сучасному геополітичному просторі є Європейський Союз. Об'єднання Європи – це одно з найзначніших геополітичних подій XX століття; нове утворення, яке ще не схоже на федеративний пристрій, але вже й не є простим географічним простором, де уміщаються суверенні держави. Європейський Союз набагато перевищує можливості окремо взятої країни, і в той же час він став організацією більшою, ніж конфедерація.

Історія концепції Великої Європи. В 1950-ті роки президент Франції Шарль де Голль ввів в обіг вираження «Європа від Атлантики до Уралу», маючи на увазі під ним політичне зближення Франції, ФРН, країн Ради економічної взаємодопомоги та СРСР. Це визначення вписувалося в загальний зовнішньополітичний курс, який проводився французьким президентом, - посилення ролі Франції в Європі, протидія впливу США, дистанціювання від НАТО. Проект «Європа від Лісабона до Владивостоку» – в Європі та в Росії є політики, вчені, журналісти, які вважають, що тісна взаємодія та співпраця Європи з Росією здатна перетворити простір від Лісабона до Владивостока в потужну життєстійку систему, здатну відповідати на сучасні виклики, причому не лише з боку глобальних конкурентів, але і та криза у фінансово-економічний сфера, яку ми переживаємо в наші дні. Важливо при цьому розуміти, що Велика Європа, зрозуміло, не виглядає в очах її протагоністів у вигляді деякої фортеці, що нащетинилася відносно навколишнього світу. Навпаки, йдеться про сферу співпраці, яка розширюється, з Азією, з Азіатсько-Тихоокеанським регіоном, який представляє сьогодні особливий інтерес, адже Владивосток, як відомо, знаходиться не в Центральній Європі.

Концепція «Європа регіонів», згідно із якою відбувається класифікація єврорегіонів на три основні типи: Єврорегіони не мають правового статусу (т. зв. «робочі» співтовариства, співтовариства інтересів); Єврорегіони, які ґрунтуються на приватному праві; Єврорегіони, які ґрунтуються на публічному праві.

«Європа регіонів» концептуалізується в трьох основних варіантах: радикальна – як «відмирання» національної держави та формування єдиної Європи двох рівнів – національного і регіонального; «Європа регіонів» як інтенсифікація міжрегіональної співпраці – горизонтальна інтеграція через скасування старих меж усередині ЄС; «Європа регіонів», як триступінчата або трирівнева Європа: ЄС – національна держава – регіони (вертикальна інтеграція).

Крім цього при підготовці цієї теми також необхідно звернути увагу на країни Центральної та Східної Європи: національні орієнтири та геополітичні стратегії. Геополітичні оцінки європейської інтеграції. Зіткнення двох процесів: розмивання національних кордонів як розмивання національної ідентичності в «природних» умовах глобалізації та поширення єврорегіонів та автономних утворень як «розривання Європи на клаптевий простір».

ТЕМА 12. ГЕОСТРАТЕГІЯ АЗІАТСЬКО-ТИХООКЕАНСЬКОГО РЕГІОНУ

При підготовці до даної теми необхідно визначити та засвоїти особливості розвитку та геополітичних пріоритетів азіатських країн «континентальної осі».

Народи та держави Азії відрізняються дивовижною строкатістю, яка частково властива тільки Африканському континенту. Це обумовлює те, що на цій частині світу виділяється найбільша кількість субрегіонів: Південно-Західна Азія, Закавказзя, Центральна Азія, Південна Азія, Східна Азія, Південно-Східна Азія.

Розвиток держав «континентальної осі» (К. Хаусхофер): Берлін - Москва - Токіо. В континентальному блоці Німеччина – Росія – Японія було закладено чітке розділення обов'язків, згідно з наявною ресурсною базою. Німеччина мала в розпорядженні переконливі сили військово-морського флоту, але який був здатний проводити активні операції в обмеженому просторі та потужною сухопутною армією. Росія мала в розпорядженні переконливі сухопутні сили, проте, відносно слабким флотом. Найбільш потужна морська складова була у японців. Проте основною ідеєю, що дозволяє з'єднати свої континентальні ресурси, було закладено в контролі над трьома морями євразійського континенту – Балтійським, Середземним та Японським. Така геостратегічна комбінація дозволяє німцям досягти винятковогo контролю над Балтійським морем, росіянам отримати підтвердження своїх історичних домагань на Босфор та Дарданелл, а Японії, як острівній імперії, що об'єктивно замикає Росію на Далекому Сході переорієнтовуватися з позицій «стримування» континентальних сил

Євразії, на шлях укладення договору про сфери впливу і військової взаємодопомоги з Росією, і, використовуючи свою морську потужність, забезпечити інтерес учасників континентального блоку в південно-східній Азії.

Країни «Rimland» та система зовнішньоекономічної взаємодії. Rimland за Х. Маккіндером, - «внутрішній півмісяць», «околичний півмісяць». Пояс, який співпадає з береговими просторами євразійського континенту: Китай, Південно-Східна Азія, Індія. Китайсько-американський геополітичний проект Хімеріки. У аналітичному співтоваристві обговорюється концепція «Великої двійки» або «Хімеріки» (China + America), яка ефективно поділить ресурси Землі, які несправедливо належать недбалим народам. Створення геополітичної осі Китай – Сполучені Штати дозволить реалізувати трансконтинентальний проект Азіатсько-північноамериканської магістралі. Магістраль пройде за маршрутом Сінгапур – Бангкок – Пекін – Харбін. Далі вона пройде через російський Далекий Схід та тунель під Беринговою протокою до Ванкувера та Сан-Франциско. Це дозволить з'єднати два найбільші тихоокеанські полюси економічного і технологічного розвитку – Шанхайський регіон в гирлі Янцзи та Каліфорнію, в порівнянні за макропоказниками з найбільшими світ-економіками. Якщо дивитися на географічний глобус, цей найпротяжніший у світі комунікаційний коридор з'єднає кінцеві пункти практично по прямій лінії.

Китайський протекторат «Жовторосія» на російському Далекому Сході. У XXI столітті можлива реалізація проекту Великого Китаю, який передбачає економічну експансію в Сибір та Далекий Схід шляхом створення маріонеткового (буферного) протекторату Жовторосії, але вже на російській території на схід від Байкалу. Коли детальніше знайомишся з економічною експансією Російської імперії в ослаблену корупцією Китайську імперію на початку XX століття, то вражають тенденції дзеркального відображення процесу експансії через століття. Сильний Китай та корумпована Росія, яка слабшає. Не викликає сумніву, що Китай після створення протекторату в історично короткі терміни побудує не лише трубопроводи, але й автобани, якими ресурси Сибіру та Далекого Сходу потечуть на великих швидкостях в Піднебесну.

В рамках цієї теми необхідно звернути увагу й на роль фундаменталізму в цьому регіоні. Фундаменталісти виступають за «повернення до коренів», до традиційних релігійних цінностей минулого, а також перебудову політичного та громадського життя відповідно до релігійних догм. Подібні течії є в ісламі, іудаїзмі, буддизмі і індуїзмі.

ТЕМА 13. АФРИКА В СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

При підготовці до даної теми необхідно визначити та засвоїти особливості колоніального минулого та сучасна система зовнішньоекономічної взаємодії в Африці.

Більшість міжнародних конфліктів в Африці є за своєю суттю громадянськими війнами. Це пов'язано з незавершеністю процесу формування державності в постколоніальний період. Саме тому частенько учасниками конфлікту разом з внутрішніми політичними рухами виступають ті, які були метрополіями. Попри те, що на континенті колоніями володіло багато європейських держав, але сьогодні реальний значний вплив на внутрішньополітичні процеси країн Африки має тільки Франція. Її первинна колоніальна, а потім деколоніальна політика в порівнянні з більшістю інших європейських держав відрізнялася продуманістю та далекоглядністю. У рамках цієї політики було створено Французьке Співтовариство, зону франка, Французький іноземний легіон, які в сукупності змогли зберегти за Францією зону впливу.

В цілому варто відмітити, що пан-регіон «ЄвроАфрика», який був виокремлений в свій час К. Хаусхофером, продовжує існувати і сьогодні. Тільки замість Німеччини, яка розглядалася ним в якості центру, роль лідера, очевидно, належить Франції.

Одним зі значних конфліктів XXI століття в регіоні була «Арабська весна». Так називають хвилю демонстрацій та соціальних протестів, які почалися в арабському світі в 2010 році. Вони привели до державних переворотів в Тунісі, Єгипті та Ємені; громадянських війн в Лівії (привела до падіння режиму) та в Сирії (триває); цивільного повстання у Бахрейні; масових протестів в Алжирі, Іраку, Йорданії, Марокко та Омані; та менш значні протести в Кувейті, Лівані, Мавританії, Саудівській Аравії, Судані, Джібуті та Західній Сахарі. В ході протестів використовувалися загальні методи громадянського опору: страйки, демонстрації, ходи та мітинги, а також соціальні мережі для організації, спілкування та інформування при спробах державних репресій та Інтернет-цензури. Основним гаслом демонстрантів в арабському світі був «Народ хоче падіння режиму».

У останні десятиліття африканські країни не раз робили спроби об'єднати зусилля у боротьбі з відсталістю та бідністю.

Свідченням прагнення до інтеграції стали рішення про створення Африканської економічної спільноти (1991 р.), про утворення Африканського Союзу (2001 р.). З'явився в 2001 р. й НЕПАД – «Нове партнерство для розвитку Африки». Суть цієї

організації полягає в тому, щоб покласти край відсталості Африки, здійснити відродження континенту та уникнути маргіналізації через внутрішню інтеграцію. Основу НЕПАД складають дві програми – Програма партнерства з пожвавлення економічного розвитку Африки в новому столітті (Millennium Partnership for the African Recovery Programe – MAP) та План Омега (Omega Plan). Перша згадана програма націлена на вирішення міжафриканських конфліктів, залучення інвестицій, фінансової допомоги та вирішення проблеми зовнішнього боргу. План Омега виходить з пріоритету розвитку сільського господарства, освіти, охорони здоров'я та інфраструктури. Злиття двох програм привело до розробки єдиної програми під назвою Нова Африканська Ініціатива (New African Initiative – NAI), схваленої в липні 2001 р. на саміті глав держав і урядів країн - членів Організації африканської єдності.

З метою зміцнення трансафриканської співпраці була подана ідея про введення в обіг єдиної валюти «афро». Також в контексті інтеграційних процесів на Африканському континенті з метою вирішення глобальних проблем на політичному рівні планується створення нової трансконтинентальної інституції – панафриканського парламенту.

ТЕМА 14. СУЧАСНА ГЕОПОЛІТИКА КРАЇН ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ ТА СТРАТЕГІЇ ДЛЯ ЄВРАЗІЇ

Пострадянський простір займає центральне місце на Євразійському континенті та подальші сценарії його розвитку представляють політичний та політологічний інтерес. Пострадянський простір, що займає центральне місце на Євразійському континенті, має ряд особливостей, які формують як недоліки, так і переваги для його інтеграції в різні геополітичні проекти. В цьому контексті буде справедливе зазначити, що після дезінтеграції СРСР жоден з центрів регіональної сили не висунув інтеграційного проекту, який би повністю відновлював структуру радянського великого простору. Кожен з великих просторів, які є сусідами з пострадянським майданчиком, висуває проекти інтеграції, що розривають цей геополітичний простір, таким чином, фрагментарно інтегруючи його в нові економічні військово-політичні, технологічні і культурні умови розвитку.

Проте, існування його цілісності та імператив розширення в періоди сили центру, та звуження за часів слабкості, припускають автономну систему відновлення великого євразійського простору, що

склалася, що, у тому числі, обумовлено його параметрами: пострадянський простір складає 1/6 частина суходолу та приблизно 1/22 частина усієї поверхні землі; цей простір, незважаючи на свою протяжність, має украй незручні, з економічної та військової точки зору, виходи у відкритий морський простір; 2/3 вуглеводневих запасів; наявність на всьому просторі суворого холодного клімату з пониженням зимових ізотермальних температур із заходу на схід; переважно меридіональна система річок, достаток водних прісних ресурсів та при цьому правильність (менш руйнівна чим в Європі та Азії) процесу повені; низький демографічний потенціал та невисока щільність населення на цьому просторі; простір степу, рівнини та невисоких гір; сільськогосподарська зона зерна та інші.

Співдружність Незалежних Держав: проблеми та протиріччя стратегічного партнерства. Міждержавне об'єднання було засноване главами БССР, РРФСР та УРСР шляхом підписання 8 грудня 1991 р. Угоди про створення Співдружності Незалежних Держав.

21 грудня 1991 р. в Алма-Аті глави 11 колишніх союзних республік, а нині суверенних держав – Азербайджану, Вірменії, Білорусії, Казахстану, Киргизії, Молдавії, Росії, Таджикистану, Туркменії, Узбекистану та України підписали Протокол до цієї Угоди. У ньому підкреслювалося, що вказані держави на рівноправних засадах утворюють Співдружність Незалежних Держав. Учасники зустрічі одностайно сприйняли Алма-атинську декларацію, яка підтвердила співпрацю колишніх союзних республік в різних сферах зовнішньої та внутрішньої політики, проголосила гарантії виконання міжнародних зобов'язань колишнього СРСР. Пізніше, в грудні 1993 р., до Співдружності приєдналася Грузія (у 2008 р. вона вийшла з СНД). Взаємодія країн у рамках СНД здійснюється через його координаційні інститути: Раду глав держав, Раду глав урядів, Міжпарламентську асамблею, Виконавський комітет. Найвищим органом організації є Рада глав держав СНД, який обговорює і вирішує принципові питання, пов'язані з діяльністю організації.

Євразійська економічна спільнота (ЄврАзЕС) – міжнародна економічна організація, створена в 2000 р. в Астані главами Білорусії, Казахстану, Росії, Таджикистану та Узбекистану. У Договорі про установу співтовариства закладена концепція тісної та ефективної торговельно-економічної співпраці, яка передбачає створення Митного союзу та Єдиного економічного простору. Основною метою ЄврАзЕС є регіональна інтеграція шляхом створення єдиного економічного простору на території країн, які входять до неї. Організація відкрита для прийому нових членів, що розділяють її основні цілі та статутні положення.

ТЕМА 15. МІЖНАРОДНІ КОНФЛІКТИ ТА ЗАСОБИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Конфліктологія – наука про закономірності виникнення, розвитку, завершення конфліктів, а також про принципи, способи і прийоми їх конструктивного регулювання.

Об'єктом конфліктології є конфлікти в цілому. Предметом конфліктології є загальні закономірності виникнення, розвитку та завершення конфліктів, а також принципи, способи та прийоми управління ними.

Л. Козер під конфліктом розумів «напруженість «між тим, що є, і тим, що повинно бути відповідно до настроїв груп і індивідів». Його боротьба «за цінності та претензії на певний статус, ресурси», боротьба, «в якій метою супротивників є нейтралізація, нанесення збитку або знищення супротивника».

Міжнародний конфлікт - «прояв організованого насильства між групами, які розглядають себе як чужі один одному в культурному або в політичному відношеннях (чи в тому і в іншому) та є або етнічними групами, або державами».

Одним з пріоритетних напрямів сучасної конфліктології є підготовка конструктивних механізмів вирішення міжнародних конфліктів. Історично існували різноманітні форми врегулювання конфліктів. Проте перш ніж перейти до аналізу форм вирішення конфліктів необхідно дати визначення деяким поняттям аналізованих категорій. Таким чином, поняття «завершення конфлікту», «вирішення конфлікту», які мають різні значення. Процес завершення конфлікту означає його фактичне завершення, яке досягається будь-яким засобом. Вирішення конфлікту означає його завершення в рамках вихідного предмета суперечки, й до того ж, із позитивним результатом для його учасників.

Компроміс та консенсус як методи врегулювання конфліктів. Компроміс – стратегія поведінки суб'єктів в конфлікті, орієнтована на певні взаємні поступки. Компроміс характеризується балансом інтересів конфліктуючих сторін на середньому рівні. Стратегія компромісу не псує міжособистісні відносини. Більше того, вона сприяє їм. Поняття «компроміс» близьке за своїм змістом до поняття «консенсус». Консенсус - наявність між двома або більше індивідами єдності поглядів та схожих орієнтації в якому-небудь відношенні. У конфліктологічному сенсі консенсус (від латин. consensus - згода, одностайність, співучасть, узгодженість) – форма ухвалення рішень на основі згоди усіх учасників обговорення без голосування при повному задоволенні сторін.

Співпраця та врегулювання конфліктів спираються на процес переговорів. Процес переговорів проходить декілька стадій: підготовка до переговорів; процес їх ведення; аналіз результатів переговорів та виконання досягнутих домовленостей. Одна із особливостей міжнародних переговорів полягає в тому, що вони, з одного боку випробовують на собі їх вплив, а з іншого – самі впливають на міжнародні відносини, багато в чому визначаючи і формуючи їх.

ТЕМА 16. УКРАЇНА В НОВІЙ СИСТЕМІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

При підготовці до даної теми необхідно вивчити та засвоїти передумови української політичної думки про формування геополітичного коду України.

З проголошенням незалежності українська держава встала на новий шлях своєї розбудови, який пов'язаний зі становленням демократичних цінностей, а також входженням в світове співтовариства як актора світового політичного процесу.

Щодо особливостей формування геополітичного коду держави, то в цьому процесі відіграли значну роль українські дослідники серед яких необхідно відзначити М. Драгоманова, Д. Донцова, В. Липинського, С. Рудницького, Ю. Липу та інших.

У зовнішній політиці для України, на думку М. Драгоманова, важливими в першу чергу є південний та західний напрям, а вже потім – східний. Він був одним із основоположників чорноморського вектору зовнішньої політики України. Вчений вважав, що «…без південних берегів Україна не відбудеться як "культурний край"», а також розглядав роль Чорного моря для України як вікна в Європу.

Д. Донцов у праці «Історія розвитку української державної ідеї» обґрунтовував дві важливі геополітичні ідеї: «ідею формування політичних структур новітньої української держави на засадах західноєвропейської політичної культури й ідею сепарації українського народу у розбудові держави від політичного та культурного простору Росії». Д. Донцов вважав, що українська державна ідея стала у XX столітті міжнародним питанням, від вирішення якого залежить доля не тільки Східної, але й усієї Європи. Геополітично Україна, за Д. Донцовим, належить за всіма ознаками до Середньої Європи: «Ні за геологічним та кліматичним, ні під оглядом річкових систем Україна не є продовженням східно-російської рівнини, хоч вона й не виказує маркітних границь з цією останньою. Навпаки, через Литву і Польщу і через їхню річкову систему вона скоріше була продовженням Середньої Європи. Таке її положення

зробило з неї театр невгаваючої політичної та культурної боротьби двох світів: татарсько-московського і європейського. Від цього останнього відпала вона політично вкінці XVIII ст., культурно – ніколи».

Розвиток чорноморського вектору української геополітики отримав у працях Ю. Липи, який вважав, що Чорне море – це не лише «точка опори» й «комунікаційний центр» України, а й вектор зовнішньої політики, який має проявитися у консолідуючій функції українського народу: навколо Чорного моря має з'явитися політична сила, яка б виказала ініціативу «виявити волю цілого Простору до власного буття як цілої спільноти». У тексті Ю. Липи багато влучних оцінок і цікавих спостережень, які підтверджують його тезу про українську самобутність, їх призначення бути вільними і щасливими. І як квінтесенцію свого аналізу він висуває просту тезу: «Тільки вісь Південь-північ є віссю українських земель». І далі: «Оборона своєї осі Південь-північ - це найважливіше завдання України в історії». Він вірить в стабілізуючу роль відбудованої ним осі у світовій політиці.

В роботі «Чорноморська доктрина» Ю. Липа робить акцент на загальних інтересах країн Чорноморського басейну і на його величезних потенційних можливостях. На його думку, власне сильна і незалежна Україна покликана консолідувати цей регіон, ставши його лідером, і разом з іншими країнами регіону створити сильну політичну одиницю.

Необхідно розглянути й місце України в геополітичному розподілі сил, державну програму співробітництва України з НАТО та геополітичний вимір відносин Україна – НАТО.

Ідея «Євроатлантичне Причорномор'я» або новітня інтерпретація концепції «Міжмор'я». В рамках документу «Розвиток нової Євроатлантичної стратегії відносно Чорноморського регіону» (2004 р.) «Великий Чорноморський регіон» («the wider Black Sea region») розглядається у межах дев'яти держав: Росії, Грузії, Туреччини, Болгарії, Румунії, України, Молдови, Вірменії та Азербайджану. Таким чином, регіон розглядається виходячи не з географічного принципу (як сукупність тільки прибережних держав) або на основі регіональної ідентичності його держав, але як стратегічний об'єкт «Євроатлантичного співтовариства» (стратегічній та соціокультурній спільності в єдності інтересів держав ЄС і блоку НАТО).

Регіон розглядається як «південний рубіж» «Євроатлантичного співтовариства», що знаходиться на межі з «Великим Ближнім Сходом» (як джерелом нових викликів та загроз європейської

безпеки), тому Захід зацікавлений в зміцненні безпеки та стабільності в Причорномор'ї в цілях попередження поширення цих загроз на Захід через «південний буфер». Аналіз положень вказаного документу дозволяє виділити концептуальні основи політики НАТО в Чорноморському регіоні: необхідність зміцнення Чорноморського регіону та сприяння внутрішній модернізації останнього; «Великий Чорноморський регіон» є природним географічним тилом регіону «Великого Близького Сходу» й у зв'язку з цим він набуває ще більшого стратегічною значення, де стабілізація Чорноморського регіону, на думку західних експертів, послужить стабілізації «Великого Близького Сходу»; важливою метою політики НАТО (разом з ЄС) в регіоні є трансформація його держав в розвинені демократичні держави західного зразка, що згодом утворюють форпост для просування західноєвропейських цінностей в південному та східному напрямах; створення регіональних інтеграційних утворень та контроль над їхньою діяльністю з боку НАТО (та ЄС) сприятиме стабілізації та демократизації регіону. На думку західних аналітиків, Чорноморський регіон може стати ключовим елементом усього «євроазіатського енергетичного коридору», який починається від нафто- і газопроводів, що проходять через Україну в Північну Європу, та закінчується трубопроводом Баку – Тбілісі – Джейхан, який поставляє енергоресурси в Середземномор'ї. Таким чином, успішна реалізація стратегії «Євроатлантичного співтовариства» в контексті забезпечення енергоресурсами може гарантувати європейським країнам політичну незалежність від будь-якого «енергетичного шантажу» з боку Росії або країн Близького Сходу, а будівництво та експлуатація нових нафто- і газопроводів послужить новим поштовхом для розвитку економіки держав регіону.

V. ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Семінар 1-2. Тема 1. Теоретичні засади геополітики. Тема 2. Геополітичні епохи становлення світоустрою (4 год.)

1. Геополітика: предмет, об'єкт, категорії, закони та закономірності.
2. Формування геополітичного простору з епохи Великих географічних відкриттів.
3. Вестфальська система міжнародних відносин.
4. Версальська геополітична епоха.
5. Потсдамська епоха та глобалізація геополітики.
6. Деколонізація та теорія «четвертого світу».
7. Біловежська епоха: альтернативи біполярному світопорядку.

Семінар 3-4. Тема 3. Географічні засади геополітики. (4 год.)
Семінар 3. Географічні засади геополітики

1. Політична географія: поняття, предмет, базові категорії.
2. Сутність понять «держава», «державні території», «політико-територіальне утворення».
3. Типологія країн світу: за площею; за чисельністю; за формою правління; за формою державного устрою; за ідеологічною орієнтацією; за формою державного режиму; за політичною структурою; за рівнем розвитку культури і техніки; за рівнем соціально-економічного розвитку.
4. Особливості територіально-політичних систем в межах окремих географічних субрегіонів, регіонів, макрорегіонів: країни Північної та Західної Європи, країни Центральної, Південної та Східної Європи, країни Середньої, Південної, Південно-Східної та Східної Азії, Середній Схід та Північна Африка, країни Південної та Тропічної Африки, регіон «Північна Америка», країни макрорегіону «Латинська Америка та Карибські країни», Австралія та країни Океанії.

Семінар 4. *Практичне заняття*

Робота з географічною картою світу для закріплення матеріалу щодо особливостей територіально-політичних систем в межах окремих географічних субрегіонів, регіонів, макрорегіонів.

Семінар 5-8. Тема 4. Школи та класичні доктрини геополітики (8 год.)

Семінар 5-6. Класична німецька геополітика. Класичні східно-азіатські геополітичні ідеї та джерела паназіазізму

1. Особливості «пангерманізму» як ідеї етнічної та національної єдності.
2. Біогеографічна концепція Ф. Ратцеля та його закони «просторової експансії».
3. Рудольф Челлен та його концепція «держави як органічної форми життя».
4. А. Ласеон, К. Лампрехт, Леопольд фон Ранке, Ф. Науманн та втілення ідеї єдності «географічної долі» в концепціях «Серединної Європи» (Mitteleurope).
5. Німецька геополітика у 1924 – 1946 рр. (К. Хаусхофер та його концепція «панрегіоналізму»; К. Шмітт: теорія протилежності «номоса» Землі «номосу» Моря.
6. Особливості Кіотської геополітичної школи.
7. Японське євразійство Коноє Фуміморо.
8. Паназіазістська геополітична доктрина Великої Східно-Азіатської сфери співрозвитку. Японський націонал-соціалізм Іккі Кіта.

Семінар 7.
Класична англо-американська геополітика

1. Витоки та загальні принципи англо-американської геополітики.
2. Концепція «морської сили» Альфреда Мехена.
3. Хелфорд Маккіндер і теорія «Хартленда».

Семінар 8.
Загальні ідеї та принципи класичної французької школи геополітики. Геополітичні витоки та ідеї євразійства

1. Особливості французької геополітичної думки.
2. Поль Відаль де ла Блаш та його «принципи географії людини» (концепція посибілізму).
3. Теоретичні розробки теоретиків французької геополітики XX ст. (Ж. Ансель, А. Деманжон, Ж. Готманн).
4. Витоки та ідеї євразійства.

Семінар 9. Тема 5. Геополітика Холодної війни (2 год.)

1. Розвиток геополітичної стратегії США в період Холодної війни (І. Боумен, Р. Страус-Хюпе, О. Латимор).
2. Теоретичні розробки Ніколаса Спайкмена.
3. Теорії Дж. Кеннана, Г. Алперовіца, У. Ростоу, К. Грея, Д. Майнінга («теорія бікультури») та витоки «американської політики стримування СРСР».
4. «Атомна дипломатія» США та «нова стратегія» СРСР (доктрина В. Д. Соколовського).

Семінар 10-11. Тема 6. Сучасні геополітичні теорії та школи. Мондіалізм та геоекономічні моделі (4 год.)

1. Теоретичні проблеми світових геополітичних циклів – циклів гегемонії (Дж. Модельський, В. Томпсон, П. Тейлор, Н. Д. Кондратьєв, І. Валлерстайн, В. Л. Цимбурський).
2. Поліцентричність та ієрархічність глобального устрою світу в сучасних геополітичних теоріях (С. Коен, А. Страус, Й. Галтунг).
3. «Нові праві»: витоки та сучасні теоретичні напрями.
4. Неоєвразійство: загальні принципи та течії.
5. Мондіалізм та неомондіалізм: основні ідеї та відмінності.

Семінар 12-13. Тема 7. Світовий політичний процес та система міжнародних відносин (4 год.)

1. Світовий політичний процес: поняття, зміст та особливості.
2. Міжнародні відносини: поняття, об'єкт, предмет, типи та рівні. Теорії міжнародних відносин: політичний ідеалізм, політичний реалізм, поміркований напрям, центристський напрям, ультраконсервативний напрям, лібералізм та модернізм.
3. Поняття, ознаки та структура системи міжнародних відносин.
4. Зовнішня політика держави: поняття та сутність, основні риси та цілі. Різновиди, засоби та функції зовнішньої політики.
5. Місце України в сучасній системі міжнародних відносин. Зовнішня політика України: основні напрямки та перспективи розвитку.

Семінар 14-15. Тема 8. Глобалізація та її вплив на формування геополітичної картини світу (4 год.)

1. Феномен глобалізації: основні концепції та теоретико-методологічні підходи. Глобалізм-глобальність-глобалізація.
2. Антиглобалізм як суспільний та політичний рух.
3. Глобалізація та національний суверенітет. Глобалізація та національна держава.
4. Діалектика «локального» та «глобального» в сучасній геополітичній картині світу. Концепція глокалізації (Р. Робертсон).

Семінар 16-17. Тема 9. Методологія та концептуальні засади національної та міжнародної безпеки (4 год.)

1. Сутність, структура та критерії національної та міжнародної безпеки.
2. Національна безпека та права людини.
3. Проблеми національної та міжнародної безпеки та шляхи їх реалізації.
4. Національна та міжнародна безпека України.

Семінар 18. Тема 10. Америка в системі сучасних геополітичних відносин (2 год.)

1. «Панамериканізм» та його концептуальні засади.
2. Етапи формування сучасної геополітичної стратегії США.
3. Геополітичне становище США: концептуальні розробки та реальність. Сучасна стратегія національної безпеки США.
4. Латинська Америка – як учасник геополітичних відносин.

Семінар 19. Тема 11. Геополітичні стратегії регіонів сучасної Європи (2 год.)

1. Геополітична національна стратегія країн Західної Європи:
- специфіка розвитку регіону наприкінці XX століття;
- геополітична та зовнішньоекономічна стратегії Франції;
- геополітична та зовнішньоекономічна стратегії Німеччини;
- геополітичні виміри концепції національної безпеки та зовнішньоекономічна стратегія Великобританії.
2. Національні орієнтири та геополітичні стратегії країн Центральної та Східної Європи.

Семінар 20. Тема 12. Геостратегія Азіатсько-Тихоокеанського регіону (2 год.)

1. Субрегіони Азії: географічне розташування та геополітичне становище.
2. Розвиток країн «континентальної осі».
3. Країни «Рімленду» та система зовнішньоекономічної взаємодії.
4. Фундаменталізм в країнах Азії: сутність, напрямки та прояви.

Семінар 21. Тема 14. Сучасна геополітика країн пострадянського простору та стратегії для Євразії (2 год.)

1. Пострадянська територія в сучасному геополітичному просторі: проблеми самоідентифікації (Розколотий Хартленд).
2. Концепції національної безпеки та геополітичне розташування:
- країн Середньої Азії;
- країн Закавказзя;
- країн Балтії;
- Російська Федерація, Республыка Білорусь;
- Республіки Молдови.
3. Економічні аспекти геополітичної стратегії держав пострадянського простору.

Семінар 12. Тема 15. Міжнародні конфлікти та засоби їх вирішення. (2 год.)

1. Глобалізація світового процесу та міжнародний конфлікт.
2. Міжнародні конфлікти: поняття, типи та функції. Стадії та фази міжнародно конфлікту (за К. Райтом).
3. Міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних конфліктів.

Семінар 23. Тема 16. Україна в новій системі геополітичних відносин (2 год.)

1. Українська політична думка про формування геополітичного коду України: класична школа та сучасні тенденції.
2. Геополітична теорія Заходу щодо місця України в геополітичному розкладі сил.
3. Європейський та євроатлантичний вектор розвитку України:

- Основні етапи відносин Україна-ЄС. Дорожня карта законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україна-ЄС;
  - Ініціатива ЄС «Східне партнерство» та участь у ній України;
  - Співпраця України з НАТО: нормативно-правові засади, форми та сфери.

VI. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема1. Теоретичні засади геополітики.

Геополітика: предмет, об'єкт, категорії.

Джерела та закони геополітики.

Закономірності та функції геополітики.

Тема 2. Геополітичні епохи становлення світоустрою

Формування геополітичного простору з епохи Великих географічних відкриттів.

Вестфальська система міжнародних відносин.

Версальська геополітична епоха.

Потсдамська епоха та глобалізація геополітики.

Деколонізація та теорія «четвертого світу».

Біловежська епоха: альтернативи біполярному світопорядку.

Тема 3. Географічні засади геополітики

Політична географія: поняття, предмет, базові категорії.

Сутність понять «держава», «державні території», «політико-територіальне утворення».

Загальна характеристика еволюції карти світу.

Типологія країн світу: за площею; за чисельністю; за формою правління; за формою державного устрою; за ідеологічною орієнтацією; за формою державного режиму; за політичною структурою; за рівнем розвитку культури і техніки; за рівнем соціально-економічного розвитку.

Особливості територіально-політичних систем в межах окремих географічних субрегіонів, регіонів, макрорегіонів: країни Північної та Західної Європи, країни Центральної, Південної та Східної Європи, країни Середньої, Південної, Південно-Східної та Східної Азії, Середній Схід та Північна Африка, країни Південної та Тропічної Африки, регіон «Північна Америка», країни макрорегіону «Латинська Америка та Карибські країни», Австралія та країни Океанії.

Тема 4. Школи та класичні доктрини геополітики

Особливості «пангерманізму» як ідеї етнічної та національної єдності.

Біогеографічна концепція Ф. Ратцеля та його закони «просторової експансії».

Рудольф Челлен та його концепція «держави як органічної форми життя».

А. Ласеон, К. Лампрехт, Леопольд фон Ранке, Ф. Науманн та втілення ідеї єдності «географічної долі» в концепціях «Серединної Європи» (Mitteleurope)

Німецька геополітика у 1924 –1946 рр. (К. Хаусхофер та його концепція «панрегіоналізму»

К. Шмітт: теорія протилежності «номоса» Землі «номосу» моря).

Особливості Кіотської геополітичної школи.

Японське євразійство Коноє Фуміморо.

Паназіазістська геополітична доктрина Великої Східно-Азіатської сфери співрозвитку. Японський націонал-соціалізм Іккі Кіта.

Особливості французької геополітичної думки.

Поль Відаль де ла Блаш та його «принципи географії людини»

Теоретичні розробки теоретиків французької геополітики XX ст.

Витоки та ідеї євразійства.

Витоки та загальні принципи англо-американської геополітики.

Концепція «морської сили» Альфреда Мехена.

Хелфорд Маккіндер і теорія «Хартленда».

Тема 5. Геополітика Холодної війни

Розвиток геополітичної стратегії США в період Холодної війни (І. Боумен, Р. Страус-Хюпе, О. Латимор).

Теоретичні розробки Ніколаса Спайкмена.

Теорії Дж. Кеннана, Г. Алперовіца, У. Ростоу, К. Грея, Д. Майнінга («теорія бікультури»).

Витоки «американської політики стримування СРСР».

«Атомна дипломатія» США та «нова стратегія» СРСР (доктрина В. Д. Соколовського).

Тема 6. Сучасні геополітичні теорії та школи. Мондіалізм та геоекономічні моделі

Теоретичні проблеми світових геополітичних циклів – циклів гегемонії (Дж. Модельський, В. Томпсон, П. Тейлор, Н. Д. Кондратьєв, І. Валлерстайн, В. Л. Цимбурський).

Поліцентричність та ієрархічність глобального устрою світу в сучасних геополітичних теоріях (С. Коен, А. Страус, Й. Галтунг).

«Нові праві»: витоки та сучасні теоретичні напрями.

Неоєвразійство: загальні принципи та течії.

Мондіалізм та неомондіалізм.

Тема 7. Світовий політичний процес та система міжнародних відносин

Світовий політичний процес: поняття, особливості.

Міжнародні відносини: поняття, типи та рівні.

Теорії міжнародних відносин: політичний ідеалізм, політичний реалізм, поміркований напрям, центристський напрям, ультраконсервативний напрям, лібералізм та модернізм.

Зовнішня політика держави: поняття та сутність, основні риси та цілі. Різновиди, засоби та функції зовнішньої політики.

Місце України в сучасній системі міжнародних відносин.

Зовнішня політика України: основні напрямки та перспективи розвитку.

Тема 8. Глобалізація та її вплив на формування геополітичної картини світу

Феномен глобалізації: основні концепції та теоретико-методологічні підходи.

Глобалізм-глобальність-глобалізація.

Антиглобалізм як суспільний та політичний рух.

Глобалізація та національний суверенітет.

Глобалізація та національна держава.

Діалектика «локального» та «глобального» в сучасній геополітичній картині світу.

Концепція глокалізації (Р. Робертсон).

Тема 9. Методологія та концептуальні засади національної та міжнародної безпеки

Сутність, структура та критерії національної та міжнародної безпеки.

Національна безпека та права людини.

Проблеми національної та міжнародної безпеки та шляхи їх реалізації.

Національна та міжнародна безпека України.

Тема 10. Америка в системі сучасних геополітичних відносин

Етапи формування сучасної геополітичної стратегії США.

«Панамериканізм» та його концептуальні засади.

Геополітичне становище США: концептуальні розробки та реальність

Сучасна стратегія національної безпеки США.

Латинська Америка – як учасник геополітичних відносин.

Тема 11. Геополітичні стратегії регіонів сучасної Європи

Геополітична національна стратегія країн Західної Європи.

Специфіка розвитку наприкінці XX століття.

Зовнішньоекономічна та геополітична стратегія Франції.

Зовнішньоекономічна стратегія та місце на геополітичній авансцені Німеччини.

Геополітичні виміри концепції національної безпеки Великобританії.

Країни Центральної та Східної Європи: національні орієнтири та геополітичні стратегії.

Тема 12. Геостратегія Азіатсько-Тихоокеанського регіону

Субрегіони Азії: географічне розташування та геополітичне становище.

Розвиток країн «континентальної осі».

Країни «Рімленду» та система зовнішньоекономічної взаємодії.

Фундаменталізм в країнах Азії: сутність, напрямки та прояви.

Тема 14. Сучасна геополітика країн пострадянського простору та стратегії для Євразії

Пострадянська територія в сучасному геополітичному просторі: проблеми самоідентифікації.

Концепції національної безпеки та геополітичне розташування:

країн Середньої Азії;

країн Закавказзя;

країн Балтії;

Російської Федерації;

Республіки Білорусь;

Республіки Молдови.

Економічні аспекти геополітичної стратегії держав пострадянського простору.

Тема 15. Міжнародні конфлікти та засоби їх вирішення

Глобалізація світового процесу та міжнародний конфлікт.

Міжнародні конфлікти: поняття, типи та функції.

Стадії та фази міжнародного конфлікту (за К. Райтом)

Міжнародне співробітництво в вирішенні міжнародних конфліктів.

Тема 16. Україна в новій системі геополітичних відносин

Українська політична думка про формування геополітичного коду України: класична школа та сучасні тенденції.

Геополітична теорія Заходу щодо місця України в геополітичному розкладі сил.

Європейський та євроатлантичний вектор розвитку України:

Основні етапи відносин Україна-ЄС.

Дорожня карта законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україна-ЄС;

Ініціатива ЄС «Східне партнерство» та участь у ній України;

Співпраця України з НАТО: нормативно-правові засади.

Форми та сфери співпраці України з НАТО.

VII. ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО – ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Індивідуальні навчально-дослідні завдання передбачають:

- розробку контурних карт у якості підготовки до семінарів;
- підготовку реферату (за вибором студента).

Завдання до карт для опрацювання:

Поряд з вивченням теоретичного і конкретного політико-географічного матеріалу студенти зобов'язані підготувати контурні політичні карти. Це дасть можливість закріпити набуті під час попередніх лекцій і вивчення літератури знань.

До картографічного зображення має бути додана пояснювальна записка з обґрунтуванням виокремлення макрорегіонів, описом кола джерел, засобів зображення.

Картографічні роботи готуються та перевіряються на семінарських заняттях, адекватних за тематикою:

- картографічне зображення країн – учасниць НАТО з відображенням етапів приєднання;
- картографічне зображення володарів ядерної зброї: сучасний стан.

VIII. ПИТАННЯ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ З ДИСЦИПЛІНИ.

1. Об'єкт та предмет геополітики.
2. Закони, категорії та методи геополітичної науки.
3. Принцип «географічного детермінізму» та його вплив на виникнення та розвиток геополітики.
4. Військово-стратегічні підходи як одне з науково-теоретичних джерел геополітики.
5. Система «центр-периферійних відносин» у Віденську епоху.
6. Формування геополітичного простору з епохи Великих географічних здобутків.
7. Вестфальська система міжнародних відносин.
8. Версальська геополітична епоха.
9. Потсдамська епоха та глобалізація геополітики.
10. Деколонізація та теорія «четвертого світу».
11. Беловежська епоха: альтернативи біполярному світопорядку.
12. «Світо-системи» та «світо-економіки» в концепціях (І. Валлерстайна, І. Бродель, С. Коена, Й. Галтунга).
13. Поняття «простір», «кордон» («межа»), «центр-периферійні відносини» та їх геокультурна інтерпретація.
14. Біогеографічна концепція Ф. Ратцеля та його закони «просторової експансії».
15. Рудольф Челлен та його концепція «держави як органічної форми життя».
16. А. Ласеон, К. Лампрехт, Л. фон Ранке, Ф. Науманн та втілення ідеї єдності "географічної долі" в концепціях «Серединної Європи» (Mitteleurope).
17. К. Хаусхофер та його концепція «панрегіоналізму».
18. К. Хаусхофер і теорія «нового європейського порядку».
19. Теорія К. Шміта: Бегемот проти Левіафана та її інтерпретація сучасними ісламськими фундаменталістами (панісламізм).
20. Витоки «атлантизму» та загальні принципи англо-американської геополітики.
21. Х. Маккіндер і теорія «Хартленда».
22. Концепція «Rimlend» Н. Спікмена та її практична реалізація США.
23. Концепція «морської сили» А. Мехена та її практична реалізація США.
24. «Панамериканізм» та його концептуальні засади.
25. Геополітичні теорії та витоки «американської політики стримування СРСР» (Дж. Кеннана, Г. Алперовіца, У. Ростоу, К. Грея, Д. Майнінга («теорія бікультури»).

26. Південно-Східна Азія в «холодній війні»: головні стратегії геополітичних суб'єктів.
27. Бжезинський Зб. та його стратегії щодо американського панування в Євразії.
28. План «Анаконда» та битва за «глобальні» цінності під час «холодної війни». Сучасні версії щодо закінчення холодної війни.
29. Поль Відаль де ла Блаш та його «принципи географії людини» (концепція поссибілізму).
30. Антиекспансіонізм французької геополітики: історична обумовленість та концептуальне обґрунтування в працях І. Лакоста, Ж. Готтмана.
31. Ж. Тіріар як представник європейських «нових правих» та його «континенталістська» концепція націонал-коммунотаризму.
32. «Центр у Центрі» в концепції «Європейської імперії» Г.Й. ф. Лохаузена.
33. Концептуальні особливості проекту «Європа від Владивостока до Дубліна».
34. Шарль де Голль та його уявлення щодо «Європи від Атлантики до Уралу».
35. Геоекономіка нового світового порядку за прогнозами Ж. Атталі.
36. Епоха Мейдзі: підгрунтя паназіазізму та японського націонал-соціалізму наприкінці XIX – початку XX століття.
37. Особливості Кіотської геополітичної школи.
38. «Паназіазім» та японське євразійство.
39. Становлення та розвиток концепції «панславізму».
40. Категорії «місторозвиток», «Туран» в концепції П. Савицького.
41. Ідея пасіонарності та цикли євразійської історії за теорією Л. Н. Гумільова.
42. Становлення та реалізація концепції ісламського світового економічного порядку.
43. Поліцентричність та ієрархічність глобального устрою світу в сучасних геополітичних теоріях (С. Коен, А. Страус, Й. Галтунг).
44. Теоретичні проблеми світових геополітичних циклів гегемонії у працях Н. Кондратьєва, І. Валлерстайна.
45. Теорія мондіалізму (Ф. Фукуяма, Ж. Атталі).
46. Світовий політичний процес: поняття, особливості.
47. Міжнародні відносини: поняття, рівні та різновиди.
48. Зовнішня політика держави: поняття та сутність, основні риси та цілі.
49. Поняття, ознаки та структура системи міжнародних відносин.

50. Категорії глобального світу. Полюси, центри сили, претенденти на центри сили.
51. Глобальна і регіональна держави як категорії глобального світу.
52. Характерні риси політичного аспекту глобалізації.
53. Глобальний світ, його структура. Однополярний, біполярний, багатополярний світ.
54. Регіон, макрорегіон, регіоналізація, глобальна регіоналіза ція, її причини і прояви.
55. Глобальна регіоналізація і глобальний регионализм.
56. Глобальна регіоналізація, її етапи, характерні риси і наслідки.
57. Основні теорії інтеграції у глобальному світі.
58. Причини, суб'єкти і механізми інтеграції.
59. Регіональна держава і формування регіональної системи.
60. Сутність, структура та критерії національної та міжнародної безпеки.
61. Проблеми національної безпеки та шляхи її реалізації.
62. Національна та міжнародна безпека України.
63. Перспективи розвитку світової енергетики. Енергетична проблема геополітичних відносин (картографічне зображення головних нафто та газо-трубопроводів).
64. Сучасна стратегія національної безпеки США.
65. Південна Євразія в стратегії США.
66. Нова військова доктрина, «ядерні ініціативи» США та еволюція НАТО (картографічне зображення країн – учасниць НАТО з відображенням етапів приєднання).
67. Ядерне стримування в політиці США та Росії в постбіполярний період. Еволюція теорії «контрфактуальної історії» Г. Алперовіца.
68. БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай, Північно-Африканська республіка), ШОС (Шанхайська Організація Співпраці) та інші форми східноєвропейської співпраці як геополітичні проекти: сумісність та перспективи.
69. Україна в геополітичних концепціях євразійства.
70. Країни Східної Європи в новому геополітичному просторі.
71. Об'єднана Європа як історичний та геополітичний проект.
72. Єврорегіони як геополітична стратегія відтворення клаптевої Європи: концептуальне оформлення позиції.
73. Балканська криза: геополітичний вимір.
74. Загальні інструменти зовнішньої політики та політики безпеки ЄС: реальність та геополітичні проекти.
75. Виникнення та еволюція пан-ісламізму. Геополітичний простір «ісламу».

76. Виникнення та розвиток пан-арабізму та ісламського націоналізму (наприклад, пан-тюркізму) та їх протиріччя із пан-ісламізмом. Сучасний пан-ісламізм.
77. Ісламізм, екстремізм та тероризм на Ближньому Сході: тлумачення понять та їх використання у геополітиці.
78. Іран в геополітичному протистоянні «телурократії» і «талассократії».
79. Проблема поширення ядерної зброї та зброї масового ураження в зоні ісламу.
80. Володарі ядерної зброї та їх геополітичні наміри: сучасний стан.
81. Латинська Америка: статус в геополітичних концепціях та можливості повернення на геополітичну арену.
82. Програми реконструкції та розвитку Африки в системі геополітичних відносин.
83. Колоніальне минуле країн Африки та сучасні стратегії відновлення «безкорисного колоніалізму».
84. Геополітична національна стратегія країн Західної Європи.
85. Зовнішньоекономічна та геополітична стратегія Франції.
86. Зовнішньоекономічна та геополітична стратегія Німеччини.
87. Геополітичні виміри концепції національної безпеки Великобританії.
88. Країни Центральної та Східної Європи: національні орієнтири та геополітичні стратегії.
89. Субрегіони Азії: географічне розташування та геополітичне становище.
90. Фундаменталізм в країнах Азії: сутність, напрямки та прояви.
91. Геополітичні стратегії співпраці Індії, Росії та Китаю.
92. Етапи формування сучасної території української держави.
93. Територія сучасної України в концепціях західних геополітиків кінця XIX – початку XX ст..
94. «Чорноморська доктрина» для України (від Ю. Липи до Д. Корчинського).
95. «Євроатлантичне Причорномор'я» або новітня інтерпретація концепції «Міжмор'я».
96. Зовнішня політика України: інтереси і пріоритети.
97. Місце України в сучасній системі міжнародних відносин.
98. Ініціатива ЄС «Східне партнерство» та участь у ній України.
99. Дорожня карта законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію Україна-ЄС.
100. Міжнародні конфлікти: поняття, типи та функції.

IX. СПИСОК РЕКОМЕДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ОСНОВНА:

1. Арон Р. Мир і війна між націями. Київ: Юніверс, 2000. 688 с.
2. Бжезінський Зб. Велика шахівниця ; пер. Олена Фешовець. Харків : Фабула, 2018. 288 с.
3. Бжезінський Збігнєв Вибір: світове панування чи світове лідерство. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 203 с.
4. Бжезінський Збігнєв Україна у геостратегічному контексті. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. 102 с.
5. Блій Г. Де, Муллер П. Географія : світи, регіони, концепти / Пер. з англ.; Передм . та розд . «Україна» О . Шаблія. К., 2004 . 738 с.
6. Брусиловська О. І. , Коваль І. М. Історія міжнародних відносин (сер. III тис. до н.е. — сер. XVII ст. н.е.) : навч.-метод. посібн. для студ. ОНУ ім. І.І. Мечникова. Одеськ. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, 2013. 188 с. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi4mtH5hqr9AhXXFXcKHTTOCQ0QFnoECA0QAQ&url=http%3A%2F%2Fapir.iir.edu.ua%2Findex.php%2Fapmv%2Farticle%2Fdownload%2F2353%2F2088%2F&usg=AOvVaw1FVPEWzkgIbQnhjNztAm_hhttp://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/9704/1/brus_koval.pdf
7. Вегеш М. Геополітика в постатях і термінах : підручник для студентів і аспірантів спеціальності «Політологія» / М. Вегеш, М. Палінчак, В. Петрінко. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 786 с.
8. Вегеш М. Світовий процес і геополітика. Навчальний посібник. Ужгород: «ФОП Сабов А.М.», 2017. 303 с.
9. Гантінгтон С. Протистояння цивілізацій та зміна Світового Порядку. Львів: Кальварія, 2006. 474 с.
10. Гелд Д., МакГрю Е., Голдблатт Д., Перратон Дж. Глобальні трансформації. Політика, економіка, культура. К.: Фенікс, 2003. 580 с.
11. Глобальна та національна безпека: підручник / авт. кол. :В..І. Абрамов, Г.П. Ситник, В.Ф. Смолянюк та ін. / за заг. ред. Г.П.Ситника. Київ : НАДУ, 2016. 784 с. URL: https://www.minregion.gov.ua/wp-content/uploads/2017/11/Navchalniy-posibnik-GPNB.pdf

12. Гольцов А.Г. Геополітика та політична географія : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 416 с.
13. Грушевський М. С. На порозі нової України . Гадки і мрії // У Зб: Хто такі українці і чого вони хочуть . К. Т-во. «Знання», 1991. 240 с.
14. Дністрянський М. С. Геополітичні доктрини і підходи : критичний аналіз методології. Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 111 с.
15. Донцов Д. Твори. Т. 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. 488 с.
16. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу. Відень : Наклад і друк партійної друкарні, 1915. 121 с.
17. Ігнатьєв П.М. Геополітичні та геоекономічні інтереси у світовій політиці: Підручник. Чернівці-Київ: Книги – XXI, 2014. 364 с.
18. Кормич Л. І., Краснопольська Т. М. Національна безпека в глобалізаційних умовах : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Одеса : Фенікс, 2020. 76 с. URL : http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/14889/Кормич%20Л.%20І.%2С%20Краснопольська%20Т.%20М.%20Національна%20безпека%20в%20глобалізаційних%20умовах.pdf?sequence=1&isAllowed=y
19. Липа Ю. Призначення України К. : Фундація ім. О.Ольжича. 1997. 270 с.
20. Мальський М. З., Мацях М. М. Теорія міжнародних відносин. Львів : ЛНУ, 2002. 392 с.
21. Словник геополітичних термінів та понять / за заг. ред. О. С. Власюка, П. П. Кононенка. Київ: Фоліант, 2008. 207 с.
22. Стратегія національної безпеки України : затверджено Указом Президента від 16 лютого 2022 року № 56/2022 р. URL : https://www.president.gov.ua/documents/562022-41377
23. Тойнбі А. Дослідження історії: у 2 т. К.: Основи, 1995.
24. Фукуяма Ф. Витоки політичного порядку. Від прадавніх часів до Французької революції / переклад з англ. Романа Корнута. 2-ге видання. К.: Наш формат, 2019. 576 с.
25. Фукуяма Ф. Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії / переклад з англ. Тарас Цимбал і Роман Корнута. К.: Наш формат, 2019. 608 с.
26. Attali J. Lignes d'horizon. Paris, 1990. 216 p.

27. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. New York The free press. 1992. 418 p.
28. Lacoste Yves La géographie, ça sert, d'abord, à faire la guerre. Paris : Maspéro, 1976. 187 p. URL : http://www.diploweb.com/Y-Lacoste-La-geographie-ca-sert-d.html
29. Mackinder H.J. Democratic Ideals and Reality: A Study in the Politics of Reconstruction. New York: Holt. URL : s://en.wikisource.org/wiki/Democratic_Ideals_and_Reality:_A_Study_in_the_Politics_of_Reconstruction
30. Modelski G., Tompson W. R. Leading Sectors and World Powers: The Coevolution of Global Politics and Economics. Columbia: University of South Carolina Press. URL : https://books.google.com.ua/books?hl=en&lr=&id=a-mMKb5fPKEC&oi=fnd&pg=PR13&dq=info:2ugm_xZdhssJ:scholar.google.com&ots=bv5MnR93ya&sig=QDHD57_Qu925uXGN8l7kdVuLcgw&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

ДОПОМІЖНА:

31. Андріянова Н. М. Трансформація діяльності НАТО після закінчення "холодної війни". *Збірник наукових праць. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.* 2018. №1 (62). С. 113-119. URL: http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/131479/127537
32. Андріянова Н. М. Трансформація НАТО: мета, етапи, напрями. *Гілея: науковий вісник.* 2017. Випуск 124 (9). С. 342-345
33. Бадах Ю. Г. "Холодна війна" та її виміри (1946-1991 рр.): монографія. К. : [б.в.], 2009. 457 с.
34. Бауман З. Глобалізація: наслідки для людини і суспільства. К. : Києво-Могилян. акад., 2008. 109 с.
35. Бернадський Б. В. Міжнародні конфлікти: курс лекцій. К. : ДП «Вид. дім «Персонал», 2012. 366 с. https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/mignar_konfl.pdf
36. Близький Схід: міжнародна безпека, регіональні відносини та перспективи для України: Монографія / Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т проблем міжнар. безпеки; Відп. ред. Б.О.Парахонський. К.: ПЦ «Фоліант», 2008. 591 с.
37. Божко С. О. Геополітичне положення регіону Балтійського моря. *Актуальні проблеми міжнародних відносин.* 2014. Випуск 120 (частина І). С. 127-137. URL: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi4mtH5hqr9AhXXFXcKH

TTOCQ0QFnoECA0QAQ&url=http%3A%2F%2Fapir.iir.edu.ua%2Findex.php%2Fapmv%2Farticle%2Fdownload%2F2353%2F2088%2F&usg=AOvVaw1FVPEWzkgIbQnhjNztAm_h
38. Будкін В. В. В умовах «ширшої Європи» (Україна - ЄС: складні підсумки і можливі перспективи). Політика і час. 2004. № 1. С. 7-27.
39. Василевич Ю. В. Чорноморська концепція Юрія Липи у геополітичній думці України. *Наукові праці. Політологія*. 2012. Випуск 166. Т. 178. С. 8-11.
40. Василенко С. Геополітичні концепції і українська геополітика. *Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї* / Редколегія: М. Михальченко, В. Андрущенко, Ф. Рудич. К., 2000. Вип. 2. С.63-73.
41. Василенко С. Д. Загальноєвропейський інтеграційний процес і сучасна геостратегія України. *Людина і політика.* 2000. № 5. С. 30-34.
42. Василенко С.Д. Європейський вибір України. Одеса: «ВидавІнформ» ОНМА, 2003. 212 с.
43. Василенко Світлана Геополітичні вектори України: витоки й особливості їх формування. *Нова політика.* 2000. № 3 (29). С. 46-51.
44. Ветринський І. Концептуальні засади дослідження геополітики в умовах глобалізації. *Віче*. 2015. № 22. С. 6-10. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/viche_2015_22_3.
45. Власов В.І. Глобалістика: історія, теорія: монографія: у 2 т.: наук.ред.акад.НАН України О.Г.Білорус і чл.к-ор. НАН України В.А.Вергунов. Вінниця: ТОВ «НІЛАН-ЛТД», 2012. Т.1. 570 с.
46. Воронов І. О. Глобалізація і політика: реалії і перспективи соціальних трансформацій. К. : Генеза, 2004. 287 с.
47. Вячеслав Липинський Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна. Студії. Т. 1 / Редактор Ярослав Пеленський. Київ - Філадельфія, 1994. 285 с.
48. Гальчинський А. С. Україна – на перехресті геополітичних інтересів. К.: Знання України, 2002. 180 с.
49. Гелд Дейвід, Мак-Грю Е. Глобалізація / антиглобалізація К. : К.І.С., 2004. 180 с.
50. Геоекономічна політика України: навч. посіб. / за заг. ред. І.В. Розпутенка ; І. В. Розпутенко, Н. А. Малиш, О. І. Кілієвич та ін.К. : НАДУ, 2010. 126 с.

51. Геополітика : енциклопедія / Є. М. Суліма, М. А. Шепєлєв, І. П. Білецький [та ін.]. Київ: Знання, 2013. 919 с.
52. Геополітика : підруч. для студентів вищ. навч. закл. / А. І. Кудряченко, Ф. М. Рудич, В. О. Храмов. Київ: МАУП, 2004. 293 с.
53. Герасіна Л. М. Глобальна конструкція політичної системи світу в умовах геополітичних зрушень сучасності. URL : https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8381/1/Gerasina_140.pdf
54. Геффернен М. Значення Європи. Географія та геополітика. К. : Дух і літера, 2011. 464 с.
55. Глобальне управління – 2025: вирішальний момент / Переклад з англ. Г. Ленів. Львів: Літопис, 2011. 120 с.
56. Гнатюк М. М. Відносини з Європейським Союзом та процес європейської інтеграції України: навч. посіб. К. : Міленіум, 2009. 780 с.
57. Головченко В. Формування американсько-індійського стратегічного партнерства в контексті ядерного нерозповсюдження. Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2. 2015. 832 с. С. 165-175.
58. Горбунов Є., Возняк С., Соловей О. Геополітичні закономірності розвитку глобального світу. *Політичний менеджмент.* 2010. №2. С. 156-165. URL : https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/08/horbunov_heopolitychni.pdf
59. Дашевська О. В. Геополітичний статус держави: сутність, фактори та функції. *Грані.* 2015. № 9 (125). С. 33–37.
60. Дергачов О. Нова стратегія України щодо НАТО. *Економічний часопис - XXI.* 2005. № 7-8. С. 22-23.
61. Джердж С. Україна – НАТО: співробітництво заради безпеки. К.: Т-во «Знання»України, 2007. 96 с.
62. Дністрянський М. С. Геополітика : Навчальний посібник. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с. URL : https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/geopolityka_small.pdf
63. Дністрянський М. Закони геополітики: історичні міфологеми, ідеологічні установки чи реальні глобальні тренди? *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Географічні науки.* 2013. № 16. С. 163-167.

64. Дністрянський М. Праці С. Рудницького і Ю. Липи в контексті європейської політико-географічної думки. *Всеукраїнський науково-теоретичний часопис*, 2000. Випуск 2. С. 73-77.
65. Дністрянський М. С. Загострення геополітичних взаємин у період постмодерну та становище України : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2021. 154 с. URL : https://geography.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/01/Dniastrianskyy_2020.pdf
66. Добровольський О. В. Геополітичний розвиток Південної Азії, Океанії, Африки і Латинської Америки та інтереси України. Київ: Пульсар, 2006. 128 с.
67. Дорошко М. С. Геополітичні інтереси та зовнішня політика держав пострадянського простору: Навчальний посібник. К.: Ніка-Центр, 2011. 226 с.
68. Дубов Д. В. Зрушення сфер геополітичного протиборства: від географічної експансії – до конструювання інформаційно-кібернетичних просторів. *Стратег. пріоритети*. 2014. № 1. С. 106-115.
69. Дубов Д. В. Кіберпростір як новий вимір геополітичного суперництва. К.: НІСД, 2014. 326 с.
70. Дьомін О. Б. Біля витоків англійського атлантизму. Зовнішня політика Англії кінця 50-початку 80-х років XVI століття. Монографія. Одеса : "Астропринт", 2001. 360 с.
71. Еволюція світ-системи глобалізму (Стратегічні імперативи співрозвитку): колектив.моногр. О.Г.Білорус, О.В.Гаврилюк, Д.Г.Лук'яненко та ін. К.: КНЕУ, 2014. 432 с.
72. Етнонаціональні процеси в Україні: історія та сучасність / О. Б. Бережнштейн [та ін.] ; ред. В. І. Наулко. К. : Головна спеціаліз. ред. літ. мовами нац. меншин України, 2001. 423 с.
73. Забродін С. І. "La geopolitique interne" Іва Лакоста як теоретико-методологічна основа дослідження внутрішньої геополітики України. *Грані: наук.-теорет. і громад.-політ. альманах*. 2013. № 12. С. 73-77. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Grani_2013_12_14.pdf.
74. Закон України «Про основи національної безпеки України» : за станом на 19.06.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 39. ст.351. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15
75. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики». *Відомості Верховної Ради України*. 2010 № 40 ст.527. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17

76. Закон України «Про засади внутрішньої та зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. *Голос України* № 132, вівторок, 20 липня 2010 р. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2411-17
77. Зінько С. Ю. Іслам у сучасній світовій політиці. Львів: Простір-М, 2005. 276 с.
78. Зленко А. Дипломатія і політика. Україна в процесі динамічних геополітичних змін. Х. : Фоліо, 2003. 559 с.
79. Івасечко Ольга, Дорош Леся Безпековий потенціал ЄС: геополітичний та соціо-економічний виміри. *Humanitarian vision*. 2016. Vol. 2, Num. 1. С. 21-26. URL : https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4351/ivasechkodorosh.pdf
80. Івахів І. Геополітичні аспекти співпраці України з країнами євроазійського регіону. *Укр. нац. ідея: реалії та перспективи розвитку : зб. наук. праць*. 2011. Вип. 23. С. 134-138.
81. Ігнатьєва Тетяна, Городецька Ірина Процес конверсії геополітичних факторів у реаліях глобалізованого XXI ст. *Вісник Прикарпатського університету. Політологія.* 2018. Том 1. № 12. URL : https://journals.pnu.edu.ua/index.php/politics/article/view/4236/4809
82. Їжак О. Україна в новій стратегії США : як нормалізувати відносини. *Політика і час*. 2003. № 1. С. 35-44.
83. Кальченко Т., Олійник В. Геополітична конфліктність в умовах глобальної економічної кризовості. *Міжнародна економічна політика*. 2019. № 1 (30). С. 29-45. URL : http://iepjournal.com/journals/30/2019_2_Kalchenko_Oliinyk.pdf
84. Кисельов Є. Л. Методологія геополітики. Харків: Вид-во ХарРІ УАДУ "Магістр", 2002. 136 с.
85. Кіш Є. Теоретико-методологічні засади дослідження геополітичної ролі нових кордонів ЄС. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Політологія. Соціологія. Філософія.* 2006. Випуск 4. С. 166-174.
86. Когут О. В. Геополітичний вибір України: сучасний стан і перспективи розвитку : навч. посіб. Рівне, 2008. 111 с.
87. Кондратенко О.Ю. Класична та сучасна геополітика: ретроспективний аналіз. *Міжнародні відносини. Серія «Політичні науки»*. 2015. №9. URL : http://journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/view/2645/2351

88. Ліпкін В. А. Національна безпека України. Київ: КНЕУ, 2008. 552 с.
89. Літвін Л.А. Сучасні геополітичні концепції: висновки для України. *Політичне життя.* 2019. Вип. 4. С. 109-115. URL : https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwi_qpXOsaf9AhXHiIsKHTytA5o4FBAWegQIBxAB&url=https%3A%2F%2Fjpl.donnu.edu.ua%2Farticle%2Fview%2F7689%2F7691&usg=AOvVaw0O1Iv2XC6qJBq6rmYy1GcN
90. Мадіссон В. В. Сучасна українська геополітика : навч. посіб. для студентів гуманітар. спец. вищ. навч. закл. / В. В. Мадіссон, В. А. Шахов. Київ: Либідь, 2003. 174 с.
91. Мазуренко І. М. Геополітичні характеристики як форма реалізації геополітики. *Збірник наукових праць. Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського.* 2019. Вип.2 (66). URL : http://znp-cvsd.nuou.org.ua/article/view/194483/195066
92. Малик Я. Й. Національна безпека : навч. посіб. / Я. Й. Малик, О. І. Береза, М. Ф. Криштанович. Львів, 2010. 280 с.
93. Маначинський О. Я. Воєнна безпека України та вплив на неї геополітичних факторів / О. Я. Маначинський, А. А. Соболєв; Рада нац. безпеки і оборони України, Нац. ін-т стратег. досліджень. Київ: НІСД, 1997. 164 с.
94. Марущак М. Й. Історія дипломатичних відносин у XX сторіччі. Вінниця: НОВА КНИГА, 2008. 368 с.
95. Матвєєва О. Проблеми мондіалістської інтерпретації постглобалізму. *Наукові праці. Політологія.* 2016. Вип. 261. Том 273. С. 103–108.
96. Міжнародні відносини та світова політика : навчальний посібник / О. М. Кузь, Д. С. Коротков, Д. Ю. Михайличенко, О. В. Бровко ; за заг. ред. д-ра філос. наук, професора О. М. Кузя. Харків : ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2020. 201 с. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/25295/1/2020-Кузь%20О%20М%2С%20Коротков%20Д%20С%2С%20Михайличенко%20Д%20Ю%20та%20ін.pdf
97. НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи. Навчальний посібник. Луцьк: ВНУім. Л. Українки, 2008. 258 с.
98. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні. К. : Головна спец. ред. літ-ри мовами націн. меншин України, 1998. 80 с.
99. Новоскольцева Людмила Геополітичні виклики сучасної України. Історико-політичні проблеми сучасного світу.

Історико-політичні проблеми сучасного світу: Збірник наукових статей. 2018. Т. 37-38. С. 49-56. URL : https://mhpi.chnu.edu.ua/index.php/issues/article/view/119/103

100. Омельченко О. А. Геополітика Франції в ракурсі етнопсихологічних особливостей нації. *Наук. часоп. Нац. пед. ун-ту ім. М.П. Драгоманова. Сер. 22. Політ. науки та методика викладання соц.-політ. дисциплін.* 2014. Вип. 15. С. 122-128. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_022_2014_15_22.
101. Орічай Н. Новий режим кордонів та транскордонне співробітництво у контексті розширення ЄС на Схід. *Єврорегіони: потенціал міжетнічної гармонізації.* Збірка наукових праць. Чернівці : Букрек, 2004. С. 72-81.
102. Петрінко В. С. Світовий процес і геополітика: Методичний посібник. Ужгород, 2014. 164 с.
103. Пирожков С. Українські пріоритети в геополітиці. *Віче.* 2000. № 5. С. 45-51.
104. Північноатлантичний договір Вашингтон, округ Колумбія, 4 квітня 1949 року. URL : https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_17120.htm
105. Підберезних І. Країни Південно-Східної Азії та політика балансування між США та Китаєм. Сполучені Штати Америки у сучасному світі: політика, економіка, право, суспільство. Ч. 2, 2015. 832 с. С. 222-229.
106. Русанова М. І. Британська геополітична школа про кордони як про основний чинник, що впливає на геополітику (початок XX століття). *Філософія і політологія в контексті сучас. культури.* 2013. Вип. 5. С. 130-134. URL : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/filipol_2013_5_33.pdf.
107. Сирота М. Д. Україна в геополітичному просторі третього тисячоліття / 2-ге видання. К.: Пульсари, 2007. 216 с.
108. Сіденко В. Р. Критерії членства в СОТ, ЄС та НАТО. Інтеграційні перспективи України: аналітичне дослідження. К. : Інститут Євро-Атлантичного співробітництва, 2004. 88 с.
109. Співак І. В. Глобальна монетарна економіка та геополітичні інтереси держав: валютні механізми. Київ: УБС НБУ, 2013. 395 с.
110. Ставицький А. Вплив сучасних геополітичних викликів на економічну безпеку держави. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* 2018. № 4 (199). С. 45-55.

111. Тристороння заява Президентів України, США та Росії від 14.01.1994 URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_300
112. Угода про асоціацію між Україною та Європейським Союзом від 27.06.2014. Ратифікована Верховною Радою України та Європейським Парламентом 16 вересня 2014 р. URL : http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246581344
113. Угрин Л. Суб'єктність індивіда в сучасних теоріях міжнародних відносин. *Вісник Львівського університету. Серія: філософсько-політологічні студії.* 2012. Вип. 2. С. 155-165. URL : http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/2_2016/19.pdf
114. Україна на зламі тисячоліть: історичний екскурс, проблеми, тенденції та перспективи ; за ред. Г. В Щокіна, М. Ф. Головатого ; авт. передм. Л.М.Кравчук. К. : МАУП, 2000. 384 с.
115. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф.М. Рудича. К. : МАУП, 2002. 488 с.
116. Федуняк Сергій Балтійсько-чорноморський регіон у контексті пост-біполярної геополітики. Інститут Демократизації та Розвитку. 2020. URL : https://institutedd.org/blog/posts/baltiysko-chornomorskiy-region-u-kontekst i-post-bipolyarnoi-geopolitiki
117. «Холодна війна» (1946 – 1991 рр.). Документи і матеріали. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Упорядник О. І. Овчаренко. Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2013. 536 с. URL : http://eprints.cdu.edu.ua/771/1/hol.pdf
118. Чекаленко Л. Д. Зовнішня політика і безпека України : Людина - Суспільство - Держава - Міжнародні структури / Л. Д. Чекаленко ; Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К. : НІПМБ, 2004. 352 с.
119. Чекаленко Людмила Геополітичні виміри об'єднаної Європи на рубежі XX–XXI століть. *Віче.* 2011. №2. URL : https://veche.kiev.ua/journal/2378/
120. Чекаленко М. Д. Зовнішня політика України: підручник. Київ: Либідь, 2006. 712 с.
121. Шепєлєв М. А. Теорія міжнародних відносин : підруч. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Вища шк., 2004. 622 с.
122. Яковюк І. В. Ідея об'єднаної Європи у творчій спадщині Ф. Наумання Державне будівництво та місцеве самоврядування. 2013. Вип. 26. С. 136-149. URL :http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-

bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/dbms_2013_26_13.pdf
123. Янків М. Україна і Польща: стратегічне партнерство в системі геополітичних координат: політико-економічний та секторальний аналіз. Львів: Світ, 2011. 399 с.
124. Abumere Frank Aragbonfoh African Identities and International Politics. New York: Routledge, 2022. 176 p. https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/57116/9781000629651.pdf?sequence=1&isAllowed=y
125. Albert M. From Territorial to Functional Space: Germany and the Baltic Sea Area. COPRI Working Paper 39/2001. Copenhagen: COPRI, 2000. 19 p.
126. ASEAN-U.S. Partnership for Good Governance, equitable and sustainable development and security (ASEAN-U.S. Progress) URL: https://www.dai.com/our-work/projects/southeast-asia-asean-us-partnership-good-governance-equitable-and-sustainable
127. Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)/The Office of the U.S. Trade Representative URL: https://ustr.gov/countries-regions/southeast-asia-pacific/association-southeast-asian-nations-asean
128. Baldwin R. 21st century regionalism: Filling the gap between 21st century trade and 20th century trade rules. CEPR Policy Insight 56. 2011. URL : https://www.wto.org/english/res_e/reser_e/ersd201108_e.pdf.
129. Baltic Sea Security: Regional and Sectoral Perspectives. Ed. Olevs Nikers and Otto Tabuns, Washington, DC: The Jamestown Foundation. 2021. 121 p. URL : https://www.baltdefcol.org/files/files/publications/Baltic-Sea-Security_-Regional-and-Sectoral-Perspectives-web.pdf
130. Brunet-Jailly Emmanuel Borderlands: Comparing Border Security in North America and Europe. Ottawa: University of Ottawa Press2007. 406 p. URL : http://library.oapen.org/handle/20.500.12657/33006
131. China's Revolutions and Intergenerational Relations. Martin King Whyte, editor. Michigan: Center for Chinese Studies The University of Michigan Ann Arbor. 2020. 351 p. URL : https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/41564/9780472901500.pdf?sequence=1&isAllowed=y
132. Documents Relating to American Foreign Policy NATO - http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nato.htm

133. Hartland Eurasian Review of Geopolitics. „What is EuRassia" by F. Maronta, (27 Maggio 2009). http://temi.repubblica.it/limes-heartland/ what-is-eurussia/12942
134. History of NATO, NATO EU relations, NATO handbook - http://www.nato.int/docu/handbook/2001/index.htm#CH4
135. Joenniemi P. Regionalization in the Baltic Sea Area: Actors and Policies / Cooperation in the Baltic Sea Region / edited by Joenniemi P. Washington: Taylor & Francis, 1993. P. 161-178.
136. Lechevalier Arnaud, Wielgohs Jan (eds.) Borders and Border Regions in Europe. Changes, Challenges and Chances. Printed by: Majuskel Medienproduktion GmbH, Wetzla. 2013. 269 p. URL : https://library.oapen.org/bitstream/id/0fa60291-9c4d-48aa-809d-ab0195e0c7fd/648631.pdf
137. Lewkowicz Nicolas The United States, the Soviet Union and the Geopolitical Implications of the Origins of the Cold War. London, New York, Melbourn, Deli: Anthem Press, 2018. 240 p.
138. Malik Shoaib Ahmed Islam and Evolution. Al-Ghazālī and the Modern Evolutionary Paradig. New York: Routledge. 2021. 362 p. URL : https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/48443
139. May R.J., Selochan Viberto The Military and Democracy in Asia and the Pacific. Australia Canberra: ANU E Press The Australian National University. 2004. 197 p. URL : https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/33688/459372.pdf?sequence=1&isAllowed=y
140. Mustafa Cem Koyuncu A New Geopolitical Fault Line: AUKUS URL: https://www.ankasam.org/a-new-geopolitical-fault-line-aukus/?lang=en
141. Order and Security in Southeast Asia. Edited by Joseph Chinyong Liow and Ralf Emmers. London and New York: by Routledge. 2006. URL: https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/24171/1005960.pdf?sequence=1&isAllowed=y
142. Paleckis J. V. Aspects of Foreign Policy Orientation in the Baltic Sea States: Experience of Lithuania / The Baltic States at Historical Crossroads: Political, Economic and Legal Problems in the Context of International Cooperation on the Doorstep of the 21st Century. A Collection of Scholarly Articles / ed. by Jundis T. Riga: Academy of Sciences of Latvia, 1998. P. 107-127.
143. Senkman Leonardo, Roniger Luis América Latina tras bambalinas. . Pittsburgh, Estados Unidos: Latin American Research. 2019. 314 p. URL :

https://library.oapen.org/bitstream/handle/20.500.12657/37536/america-latina-tras-bambalinas.pdf?sequence=1&isAllowed=y
144. Summit Declaration on Defence Capabilities: Toward NATO Forces 2020. Press Release (2012) 064 Issued on 20 May. 2012. URL: https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_87594.htm?mode=pressrelease
145. The Baltic Sea Region. Cultures, Politics, Societies. Editor Witold Maciejewski. The Baltic University Press, Uppsala 2002. 686 p. URL: https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:604790/FULLTEXT01.pdf

ЗМІСТ:

І. Вступ **3**

ІІ.Загальні методичні рекомендації щодо вивчення дисципліни 5

ІІІ. Тематичний план навчальної дисципліни **7**

ІV. Програма навчальної дисципліни **9**

V. Плани практичних занять **60**

VI. Завдання для самостійної роботи **66**

VII. Індивідуальні завдання **71**

VIII. Питання для перевірки знань з дисципліни **72**

IX. Список рекомендованої літератури **76**

Навчальне видання

Серія: Навчально-методичні посібники

ГЕОПОЛІТИКА

Навчально-методичний посібник
для здобувачів першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти

Упорядник
МИЛОСЕРДНА Ірина Михайлівна

Опубліковано в авторській редакції

Зам. № 50 (7).

Видавництво і друкарня «Юридична література»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4284 від 23.03.2012 р.
65009, м. Одеса, вул. Академічна, 7
Телефон: (048) 777-48-79; 728-75-45
www.astroprint.ua; www.stranichka.in.ua